

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce

Bc. Matouš Duraj

Druhá československá republika v teoretické perspektivě

The second Czechoslovak republic in theoretical perspective

Praha 2016

Vedoucí práce: PhDr. Radek Buben, Ph.D.

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Radku Bubnovi, Ph.D. za vedení mé diplomové práce a za mnohé cenné rady a podněty, které mi v průběhu jejího vypracování poskytl.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 10. srpna 2016

.....

Matouš Duraj

Klíčová slova:

Druhá republika, Československo, Rakousko, Portugalsko, nedemokratické režimy, zhroucení demokracie, autoritářské režimy, autoritářské situace, fašismus

Klíčová slova (anglicky):

Second Czechoslovak republic, Czechoslovakia, Austria, Portugal, nondemocratic regimes, breakdown of democracy, authoritarian regimes, authoritarian situation, fascism

Abstrakt

Tato práce se bude zabývat tématem druhé československé republiky coby případu autoritářské situace, která předchází autoritářskému režimu. Režim druhé republiky bude srovnáván s podobnými případy v podobě meziválečného Portugalska a Rakouska. Budou zde zkoumány podmínky vzniku demokracie a jejího udržení, vliv jednotlivých proudů nedemokratické pravice na zhroucení demokracie, autoritářskou situaci a budování autoritářského režimu. Nakonec bude ještě rozebráno přejímání prvků fašistického politického stylu jednotlivými probíranými režimy.

Abstract

This thesis will deal with a topic of the second Czechoslovak republic as a case of authoritarian situation, which transforms into authoritarian regime. The regime of the second republic will be compared with similar cases of interwar Portugal and Austria. Also, conditions of establishing democracy and its preservation, the influence of individual branches of the nondemocratic right on breakdown of democracy, authoritarian situation and building of authoritarian regime will be analyzed. In the end, this thesis will focus on cases of borrowing elements of fascist political style by mentioned regimes.

Obsah

Úvod	- 8 -
Dosavadní stav bádání	- 10 -
Předpoklady vzniku a udržení nebo zhroucení demokracie	- 12 -
Role rozložení sil mezi socioekonomické skupiny	- 12 -
Role fašistických hnutí na zhroucení demokracie	- 14 -
Linzův koncept autoritářské situace	- 18 -
Tři podoby autoritářského nacionalismu	- 20 -
Definice fašismu	- 23 -
Proto-fašismus	- 25 -
Portugalsko: od nestabilního parlamentarismu k autoritářskému režimu	- 27 -
Vznik portugalské republiky a její socioekonomické pozadí	- 27 -
Politické strany a zájmové skupiny	- 28 -
První republika: Parlamentarismus s dominantní stranou	- 29 -
Zhroucení republiky a vznik autoritářské situace	- 30 -
Portugalská autoritářská situace	- 32 -
Rakousko: vnucená suverenita a zhroucení demokracie	- 35 -
Rakouské politické stranictví: tři „tábory“	- 35 -
Nestabilní parlamentarismus a cesta k jeho zhroucení	- 37 -
Zhroucení demokracie a cesta k autoritářskému režimu	- 39 -
Československo: Demokracie a autoritářská situace v rukou stran	- 42 -
Národní stát?	- 42 -
Politický systém: demokracie a „stát stran“	- 43 -
Cesta k autoritářské situaci	- 45 -
První fáze druhé republiky – národní revoluce	- 46 -
Fašismus ve druhé republice	- 49 -
Nová celonárodní strana a nový stranický systém	- 50 -
Prezidentská volba	- 52 -
Federalizace a vznik Česko-Slovenska	- 53 -
Zmocňovací zákon – cesta k autoritářskému režimu?	- 54 -
Fašizace shora?	- 57 -
Druhá republika: dobrovolná fašizace shora	- 58 -
Portugalsko a Rakousko: preventivní fašizace shora	- 59 -

Závěr	- 63 -
Seznam použité literatury a pramenů	- 65 -
Literatura.....	- 65 -
Dobová periodika	- 67 -

Úvod

Druhá republika představuje v moderních dějinách českých zemí období, kdy byl nastolen pravicový konzervativní autoritářský režim, jehož existence je ve většině české literatury odůvodňována rozsáhlým zahraničněpolitickým tlakem, ačkoliv zde existovaly i rozsáhlé domácí zdroje konzervativního autoritářství.

Tato práce se bude zabývat jednak obdobím tzv. druhé republiky, které uvede do kontextu dobových autoritářských režimů a srovná je s podobnými režimy, které existovaly v tehdejší Evropě, konkrétně s Rakouskem, které v roce 1933 nastoupilo cestu autoritářského režimu, a Portugalskem, kde v roce 1926 došlo k vojenskému převratu a dlouhotrvajícímu mezidobí autoritářské situace, která byla následně přetvořena v konzervativní autoritářský režim s dominantní rolí ministerského předsedy Antonia de Oliveira Salazara.

V první fázi se práce bude zabývat rozborem dosavadní literatury na téma druhé republiky a agrární strany, která hrála v druhorepublikovém režimu klíčovou roli.

Práce se nejprve zaměří na rozbor socioekonomických podmínek nastolení a udržení demokracie, kterými budou jednotlivé případy posuzovány a hledány souvislosti mezi jejich socioekonomickými podmínkami a zhroucením demokracie. V následující kapitole bude věnována pozornost konceptu autoritářské situace Juana Linze, který byl původně vypracován na základě příkladu vojenského režimu v Brazílii v šedesátých letech, avšak právě zvolené příklady vykazují mnoho podobných znaků.

Dále se bude věnovat konceptu rozdělení nedemokratické části pravého křídla politického spektra, což nám umožní lepší pohled na to, jaké subjekty se ujaly budování autoritářského režimu a s kým na tomto budování spolupracovaly, což bude následovat teoretickým rozborem fašismu, který nám pomůže lépe pochopit a identifikovat fašistická hnutí, která v daných zemích existovala (nebo neexistovala) a oddělit je od radikálně pravicových, s nimiž bývají často zaměňována.

Následovat bude popis historického vývoje daných zemí a to od nastolení demokratického režimu, jeho krátký průběh a faktory, které vedly k jeho zhroucení nebo odstranění. Podrobně popíšu průběh autoritářské situace a zlomové momenty, kdy autoritářská situace přechází v autoritářský režim.

Nakonec budu na dané případy aplikovat koncept „fašizace shora“, se kterým přišel Aristotle Kallis a který popisuje aplikování některých rysů fašistického politického stylu konzervativními autoritářskými režimy.

Dosavadní stav bádání

Jan Rataj na začátku svého článku *Návrat a nástup: Český systémový koncept krajně pravicového řádu za druhé republiky* dle mého názoru velmi trefně shrnuje neduhy české historiografie, jejíž přístup při zkoumání prvního nedemokratického režimu domácí provenience se ukazuje mírně řečeno jako ne zcela dostatečný. Historici sice danou materii jako například společenské nebo ideové programy pečlivě shromáždí, převypráví, ovšem za použití dobového jazyka včetně reprodukce dobových propagandistických floskulí a úprav, jimiž si nedemokratické proudy vylepšovali svůj obraz a skutečná podstata obsahu je pak odkryta jen částečně nebo přeměněna ve významový opak. Tyto tendence Rataj ilustruje na monografii J. Gebharta a J. Kuklíka¹, používající dobové opisné termíny jako „*loajální státotvorná opozice*“ pro Národní stranu práce, „*zjednodušování politických poměrů*“ pro eliminaci společenského a politického pluralismu a omezování demokratických procedur, či „*autoritativní demokracie*“ pro autoritářské tendence či přímo autoritářský režim.²

Dalším výrazným neduhem historických prací je absence interdisciplinárního pohledu z hlediska politologicko-historických diskusí. Neschopnost nebo neochota zasadit dané téma do kontextu teorií demokracie a nedemokratických režimů a kontextu meziválečných autoritářských a totalitárních režimů je mnohdy až do očí bijící a tento přístup se objevuje dokonce i v práci J. Rokoského³, vydané *Ústavem pro studium totalitních režimů*, věnující se ústřední postavě celého druhorepublikového režimu – Rudolfu Beranovi, vydané v roce 2011, což lze dle mého názoru vzhledem k době a instituci považovat mírně řečeno za problematické.⁴

Práce Vladimíra Dostála o agrární straně⁵ se tématu druhé republiky věnuje jen na několika málo stranách, nicméně trpí stejným deficitem jako dříve zmíněné práce. Navíc celá kapitola působí, pravda, vzhledem k zaměření knihy ne příliš překvapivě, jako obhajoba strany a snaha o vylíčení jejího zákazu po roce 1945 jako zcela neoprávněného. Poměrně vypovídající se mi jeví následující úryvek: „*Politikové a správci druhé republiky museli být stateční, aby propluli úskalím německého tlaku. To nebyl provoz fašistického státu, byla to práce na záchraně okleštěné země při zachování demokracie a občanských svobod. V zájmu*

---

¹ Gebart, Jan; Kuklík, Jan: *Druhá republika 1938-1939*. 2004.

² Rataj, Jan: *Návrat a nástup: Český systémový koncept krajně pravicového řádu za druhé republiky*. 2006, s. 55.

³ Rokoský, Jaroslav: *Rudolf Beran a jeho doba*. 2011.

⁴ Rataj, Jan: c. d., s. 55.

⁵ Dostál, Vladimír V.: *Agrární strana*. 1998.

rychlého řešení naléhavých problémů musely být způsoby vlády radikálnější a autoritativnější.“⁶ Vzhledem ke stavu „demokracie“ a občanských svobod ve druhé republice působí tato interpretace velmi nevěrohodně a zcela opomíjí vnitřní faktory podporující směřování Česko-Slovenska k autoritářskému režimu. Dostálův pohled na druhou republiku a roli agrární strany v ní dobře ilustruje tato citace: „*V druhé republice se všechny složky národa podílely na obnově veřejného života pod vlasteneckým vedením prezidenta Háchy. Obě vlády tohoto údobí byly sestaveny z odborníků. Jedině Rudolf Beran byl politik, měl funkci předsedy Republikánské strany a pak předsedy Strany národní jednoty.*“⁷

Další z řady prací, věnujících se druhé republice je kapitola Evy Broklové týkající se agrární strany a její proměny ve třicátých letech.⁸ V podstatě se připojuje k ostatním kolegům ve svém přístupu snímání viny z agrární strany, neboť podle ní „*Autoritativní potenciál politického systému nebyl tak významný, aby bylo možné v Československu prokazovat kontinuitu totalitních režimů. Excesy jednotlivců nebo malých skupin, projevujících se převážně v útočném tisku nebo záznamech informátorů, nelze hodnotit jako kroky reprezentující politiku stany.*“⁹ V této interpretaci se liší od Jana Rataje, který podává zcela opačný výklad a tvrdí, že zárodky nedemokratického křídla byly v agrární straně přítomny a po mnichovském šoku se dostaly do čela strany a měly možnost se plně rozvinout.

Právě už dříve zmíněný Jan Rataj je naopak ve své práci velmi kritický a poukazuje na historické kořeny nedemokratického hnutí uvnitř agrární strany i prvorepublikového úřednického aparátu, ze kterého vzešel prezident Hácha a jeho hradní mocenská klika. Ve své práci O autoritativní národní stát kriticky zhodnocuje politický a společenský vývoj pomnichovské republiky a na rozdíl od ostatních autorů staví politiky agrární strany a především Rudolfa Berana do zcela rozdílného světla a ukazuje je jako hlavní strůjce budovaného autoritářského režimu. Ve svém později vydaném článku¹⁰ pak doplňuje tento historický a společenský pohled pohledem politologicko-historickým a pohlíží na druhou republiku optikou poučenou o teoretický koncept nedemokratických režimů a snaží se druhorepublikový režim zasadit do kontextu ostatních meziválečných autoritářských režimů.

---

⁶ Tamtéž, s. 208.

⁷ Tamtéž, s. 213.

⁸ Broklová, Eva: *Agrární strana a demokracie*. 2008.

⁹ Tamtéž, s. 64

¹⁰ Rataj, Jan: *Návrat a nástup*. 2006

Předpoklady vzniku a udržení nebo zhroucení demokracie

Role rozložení sil mezi socioekonomické skupiny

John D. Stephens a Gerhard Kummel definují jako podmínky demokracie a jejího udržení tři základní faktory. Zaprvé je to rovnováha moci ve společnosti s tím, že nejdůležitějším prvkem je rovnováha třídní moci. Druhou podmínkou je pak struktura státu a vztahů stát-společnost, která formuje rovnováhu moci uvnitř společnosti. A za třetí jsou to transnacionální struktury moci, které jsou ukotveny v mezinárodní ekonomice a systému států.¹¹

Na základě těchto tří podmínek by se tedy daly načrtnout tři typy možností zhroucení demokracie. V prvním případě by to bylo vychýlení třídní moci na jednu stranu, případně strach z tohoto vychýlení, který by vedl určitou část elit k pokusu o nastolení autoritářství (pod tento typ zhroucení demokracie bych nejspíše zařadil Rakousko). V druhém případě by ke zhroucení demokracie vedlo pravděpodobně přebudování demokratických státních struktur a oslabení některé z jejich částí, nejpravděpodobněji parlamentu, ze kterého by se následně stala spíše „fasádní“ instituce (nejspíše případ Portugalska a částečně Česko-Slovenka, v případě Rakouska došlo k vyřazení parlamentu jeho přičiněním, je tedy otázka, zda ho lze zařadit pod tento případ). Posledním případem by byla změna v mezinárodní mocenské rovnováze, kdy by ke zhroucení demokracie došlo tlakem zvnějšku, tedy od jiného státu (případ zhroucení československé demokracie, částečně lze zařadit i Rakousko, díky tlaku z Německa podporované rakouské NSDAP).

Stephens s Kümmelem polemizují s argumentem Barringtona Moora, že motorem demokratizace je střední třída a naopak tvrdí, že největší tendence k demokracii má pracující třída, zatímco střední třída se za určitých podmínek spojí s odpůrci demokracie a nastolí autoritářský režim.¹² K vzniku kapitalistického autoritářství vede podle Moora koalice velkých pozemkových vlastníků, vykořisťující podřízené rolnické masy, koruny a na státu závislé městské buržoazie. Tato koalice nastane za předpokladu, že politicky dominantní silou moderní doby je třída velkých pozemkových vlastníků s tím, že si toto postavení uchová i v období, které označuje jako „demokratické mezidobí“. Důležitý je také faktor udržování rolnického zemědělství pod velkými pozemkovými vlastníky orientovanými na trh, ale používajícími spíše státní než tržní kontrolu práce, což vede pozemkové vlastníky

---

¹¹ Stephens, John D.; Kummel, Gerhard: *Class Structure and Democratization*. 2002, s. 39.

¹² Tamtéž, s. 51.

k vyhledávání spojení se státem, který kontroluje donucovací moc. To je další silný protidemokratický impuls. Důležité je také, aby země prošla úplnou industrializací, protože buržoazie musí být v tomto případě významným politickým aktérem, ovšem nesmí být silnější než šlechta, musí být závislým partnerem vzniklé koalice. V tomto postavení je držena, dokud je industrializace částečně řízena státem nebo ji stát alespoň částečně pomáhá. To je klíčovým momentem „revoluce shora“, prováděné silným státem. Militarismus a produkce zbraní nažene buržoazii do koalice stát-pozemkoví vlastníci a její reakční imperialistické politiky. Nutnou podmínkou je absence jakéhokoliv revolučního zlomu nebo rozchodu s minulostí. Je třeba, aby u rolníků existoval jen velmi nízký potenciál revoluce nebo aby celý proces industrializace začal dříve a aby od případného zlomení moci pozemkových vlastníků uběhlo delší časové období.¹³

Autoři tvrdí, že právě pracující třída je hlavním hybatelem směrem k demokratizaci, obzvláště v zemích, poražených v první světové válce. Jednak rostl její význam, kvůli nutnému zásobování fronty a jednak došlo k diskreditaci staré vládnoucí třídy. Navíc rostla její organizovanost. Potřebovala k tomu ovšem nutně spojení, neboť ani po zavedení všeobecného volebního práva nezískávaly strany, zastupující pracující třídu, volební většinu.¹⁴

V silně katolických zemích je pak jedním ze zásadních faktorů pro budování nebo zhroucení demokracie postoj katolických stran, které mají velký vliv na venkově. Jejich postoj se většinou odvíjí od struktur pozemkových vlastníků. Právě v zemích se silnou vrstvou pozemkových vlastníků byly tyto strany hlavní mobilizační silnou agrárního obyvatelstva. Existence silných pozemkových vlastníků s blízkými vazbami na stát má vliv na možnosti buržoazie nalézt spojení. Tyto tři skupiny pospolu uplatňují ideologický vliv na střední třídy a venkovské obyvatelstvo a tlačí ho směrem k autoritářství a od spojení s dělnickou třídou, které by směřovalo k demokracii.¹⁵

V Portugalsku jako v jediné zemi v západní Evropě nedošlo v meziválečném období tranzicí k plné demokratizaci. Podmínkou volebního práva byla gramotnost, čímž byla z volebního procesu vyloučena velká část obyvatelstva.¹⁶ Na úsvitu republiky, v roce 1911,

---

¹³ Tamtéž, s. 41-42.

¹⁴ Tamtéž, s. 47.

¹⁵ Tamtéž, s. 54.

¹⁶ Tamtéž, s. 50.

bylo negramotných na 70% obyvatel strašich sedmi let.¹⁷ Navíc zde byly další nevhodné podmínky pro úspěšnou demokratizaci – jednalo se o silně agrární zemi s velmi malou a slabou městskou pracující třídou.¹⁸

V Rakousku byla sice pracující třída poměrně silná, neměla ovšem žádné spojení¹⁹. Navíc si zde udržely ideologickou hegemonii staré dominantní třídy²⁰, takže demokracie v Rakousku byla velmi křehká a nepřežila meziválečné období.²¹

Naproti tomu v Československu došlo k moderní revoluci – byla vytvořena moderní armáda a hlavně došlo k velmi důkladné pozemkové reformě. Navíc i další aspekty třídní struktury byly nakloněny přežití demokracie, byla zde mnohem liberálnější buržoazie než v Rakousku nebo Německu, pravděpodobně díky své protihabsburské orientaci. Navíc v Československu byla vysoká míra industrializace, díky čemuž zde existovala silná pracující třída, navíc dobře organizovaná, jak odborově, tak politicky.²² Spojencem v budování demokracie se sociální demokracii, zatupující zájmy pracující třídy, stala agrární strana, která se po odtržení komunistického křídla v sociální demokracii stala vůdčí politickou silou.

Role fašistických hnutí na zhroucení demokracie

Fašistická hnutí si jako své preferované „bojiště“ často nevybírala volební nebo parlamentní arénu, což je poměrně pochopitelné, vzhledem k tomu, že byla navyklá na nedemokratickou rétoriku. Uvolněna válkou a naplněna veteránským duchem se stavila proti demokratickým procedurám a institucím, které byly proti „pravému“ národu a jeho přístupu k „právním“ institucím. Jejich strategií bylo vyzývat establishment zvenku, ať už na masové úrovni či na úrovni elit. Navíc některá fašistická hnutí ani neměla čas soutěžit ve volbách, jako například v Portugalsku, neboť před vojenským převratem v roce 1926 zde v podstatě žádné fašistické hnutí neexistovalo. V jiných zemích, např. v Československu nebo v Polsku, byli některá fašistická hnutí součástí komplikované sítě měnících se volebních aliancí.²³

V některých případech fašismus nabídnul evidentní inspiraci pravicovým autoritářským režimům, které zamýšlely ukončit období intenzivního sociálního nepořádku, jako Salazar v Portugalsku (nebo Dollfuss v Rakousku, pozn. autora) i když nepoužili

---

¹⁷ Pinto, Antonio C.: *Salazar's Dictatorship and European Fascism*. 1995, s. 92.

¹⁸ Stephens, John D.; Kümmel, Gerhard: c. d., s. 50.

¹⁹ Tamtéž, s. 60.

²⁰ Tamtéž, s. 55.

²¹ Tamtéž, s. 60.

²² Tamtéž, s. 58-59.

²³ Tarchi, Marco: *The Role of Fascist Movement*. 2002, s. 104-105.

původní označení pro definici sebe sama a často tomu odolávali, když tak byli označeni médii a/nebo oponenty. Styl a ideje fašistických hnutí se nejlépe prosazovaly na úrovni mas a pravicoví konkurenti fašistů tento styl často napodobovali (používání uniforem, znaků, pochodů, rétoriky apod., pozn. autora).²⁴

Morlino identifikuje pět rozhodujících procesů, které mohou vést demokratickou vládu ke ztrátě kontroly nad krizí: polarizace politické soutěže, radikalizace jejích aktérů, fragmentace a/nebo frakcionalizace stranického systému, nepravidelné trendy v participaci a vládní nestabilita. Fašistická hnutí byla nucena polarizovat společnost, protože většinou byla tzv. „latecomers“, tedy že se objevila ve chvíli, kdy se již většina společnosti identifikovala s nějakými ideologickými pozicemi a byla integrována do politických stran, zájmových skupin a masových organizací, takže fašistický apel na ni měl jen velmi malý vliv. Jasným příkladem toho je velmi nízká podpora fašistů (resp. skupin, které se tak označovaly) v tehdejší Československu nebo Rakousku (před začátkem masivního nástupu NSDAP) Z hlediska radikalizace se fašistickým hnutím, pokud byly dobře organizované a dostatečně agresivní, dařilo pohánět radikalizaci společnosti a zvětšovat ideologické vzdálenosti mezi stranami.²⁵

Budování rakouského korporativního státu v roce 1933 – tedy již po vyřazení parlamentu, bylo prezentováno jako defenzivní proměna, která měla odvrátit nacistickou hrozbu, ať už vnitřní nebo vnější. Účelem bylo zabránit nastolení mnohem extrémnější formy pravicového autoritářství.²⁶ Podobnou rétoriku lze pozorovat v pomnichovském Československu, kdy byl demokratický režim likvidován pod záminkou vnějšího tlaku a plnění požadavků Berlína.

Nástup fašistických hnutí, stejně jako aktivismus socialistů a komunistů, je spojen s fragmentací a frakcionalizací mnoha stranických systémů. V zemích, kde si socialistické strany osvojily maximalistické ideologie a strategie a strach ze sociálních revolucí se silně rozšířil, značná část buržoazního elektorátu začala být přitahována intenzivním antikomunismem a nacionalismem fašistických hnutí, se kterým tato část společnosti mnohdy začala sympatizovat. Navíc fašisté aktivizovali dříve stranicky nezařazené nebo politicky neaktivní vysloužilé vojáky, případně ty, nespokojené se svou dřívější politickou příslušností,

---

²⁴ Tamtéž, s. 106.

²⁵ Tamtéž, s. 108-109.

²⁶ Tamtéž, s. 112.

jejichž názorové spektrum bylo velice široké – od anarcho-syndikalistů až k reakčním imperialistům.²⁷

Při nárůstu polarizace, radikalizace a fragmentace stranického systému do limitních rozměrů, začíná být velmi složité, ne-li nemožné dosáhnout koaličních dohod na parlamentní úrovni. Důsledkem toho je patologická nestabilita vlád. Během meziválečného období semiloajální a často otevřeně neloajální přístup k demokratickým vládám ze strany fašistických hnutí se snahou rozdělit centristické strany a způsobit radikální změnu z jiné strany než od konzervativní parlamentní opozice skrze hrozbu eroze jejího voličstva, byl jedním z hlavních důvodů bezvýchodné situace v zemích jako Itálie, Německo, Francie a Estonsko.²⁸ V Československu fašisté nezvládli nejsilnějším stranám odčerpat dostatek hlasů, stejně jako v Rakousku do posledních parlamentních voleb v roce 1930. Na druhou stranu se obě země, stejně jako Portugalsko, potýkaly s chronickou vládní nestabilitou, ovšem pouze na personální úrovni – stranické složení vlád se měnilo jen velmi málo. Vládní nestabilita tohoto typu tedy nebyla případem ani jedné ze zkoumaných zemí.

V další fázi krize dochází k nárůstu politického násilí a do politického boje jsou mnohdy zataženy i další instituce, Tarchim označované jako „neutrální síly“, jako např. armáda, policie, soudní moc, hlava státu, příslušníci vysoko postaveného úřednictva. Toto násilí, které často bylo přítomné už v první fázi krize a mnohdy silně přispívalo k intenzifikaci sociálního a politického napětí, následně narůstá s tím, jak se vláda ukazuje jako neschopná získat zpět kontrolu nad situací. Po neúspěšném vyzkoušení všech mírových postupů mohou někteří aktéři dojít k závěru, že situaci lze vyřešit pouze silou, kterou mohou použít jako rozhodujícího faktoru a způsobit tak nápravu rovnováhy sil v systému, nebo jeho zhroucení. K použití násilí bylo mnoho důvodů: nezaměstnanost, marginalizace, chudobou živěná frustrace a agresivita na okrajích společnosti. Navíc válečná zkušenost naučila miliony lidí bojovat a po několik let v podstatě denně používat zbraň.²⁹ Z tohoto případu můžeme rovnou vyloučit Československo, neboť ke krizi demokracie došlo až po přijetí mnichovské dohody, tedy vnějším, nikoliv vnitřním přičiněním. Navíc míra politického násilí před i po zhroucení demokracie byla velmi nízká. V Rakousku byla naopak míra politického násilí poměrně vysoká – dvě velké politické strany zde měly své vlastní ozbrojené milice a nezřídka docházelo k ozbrojeným střetům mezi těmito milicemi, obzvláště sociálnědemokratickým

---

²⁷ Tamtéž., s. 112-113.

²⁸ Tamtéž., s. 113.

²⁹ Tamtéž., s. 116.

Republikanischer Schutzbundem, obzvláště v období vrcholící hospodářské krize, kdy do ozbrojených střetů často přecházely demonstrace proti vládní politice rozpočtových škrťů.³⁰ V Portugalsku pak politické násilí existovalo hlavně mezi vládními stranami a armádou, která se několikrát (dvakrát úspěšně) pokusila o puč.

Role násilí jako zásadního faktoru krize je zřejmá, pokud se podíváme na účast neutrálních sil v eskalaci politického konfliktu, který vedl ke zhroucení některých demokracií. Akce ozbrojených stranických milic byly výzvou pro armádní monopol donucovací moci a armádní složky, jejichž podřízenost politické autoritě bylo jedním z pilířů demokratické legality, reagovali rozdílnými způsoby. V mnoha případech byla většina fašistických vůdců demobilizovanými armádními důstojníky, kteří byli stále skvělými přáteli se svými bývalými spolubojovníky. Okolnosti tedy vedly k spoluvině nebo alespoň toleranci směrem k těmto milicím, zvláště pokud směřovaly k prosazování patriotických hodnot, jako tomu bylo např. Rakousku.³¹

---

³⁰ Gerlich, Peter; Campbell, David: *Austria: From Compromise to Authoritarianism*. 2000, s. 51.

³¹ Tarchi, Marco: c. d., s. 117.

Linzův koncept autoritářské situace

Juan Linz vytvořil tento koncept na základě brazilského vojenského režimu, kdy i po osmi letech od vojenského převratu a vystřídání tří vojenských prezidentů dle jeho názoru stále nebylo možné hovořit o konsolidovaném autoritářském režimu. Usuzuje tak z několika znaků, a to opakovaného vydávání drastických institucionálních opatření, vydávání a porušování ústav, neustálých změn pravidel hry v souvislosti s volbami a také mocenský boj uvnitř armády. Důsledkem toho pak byla nemožnost politické institucionalizace autoritářského režimu.³²

Podle příkladu Brazílie Linz usuzuje, že pouhá konsolidace moci a úspěch určitých politik samy o sobě nezaručují institucionalizaci režimu a jeho slabost tak není determinovaná jen silou opozice.³³

Jedním z faktorů, který v Brazílii vedl k zachování autoritářské situace a bránil k nastoupení cesty institucionalizace autoritářského režimu, byla snaha o znovunastolení demokracie.³⁴ Tento faktor se v ani jednom ze zkoumaných případů nevyskytuje. Druhá republika se sice zaštiťovala budováním „autoritativní demokracie“, jednalo se ovšem jen o fasádu zakrývající pronikání autoritářských prvků do politické hry a nakonec budování autoritářského režimu.

Z hlediska existence či budování vládnoucí politické strany Linz v případě Brazílie vylučuje budování jednostranického systému fašistické a populistické strany, ovšem hlavně z důvodu její nepopulárnosti a historické zkušenosti, která se ovšem z pochopitelných důvodů meziválečné Evropy netýká, neboť se nacházela právě v období vytváření zkušeností s tímto typem režimů.³⁵ Druhou možností, kterou Linz uvádí a pro Brazílii vidí jako realističtější, je vytvoření systému hegemonické nebo predominantní strany.³⁶ Autoritářskou situaci lze tedy chápat jako různě dlouhé období, kdy přestávají fungovat demokratické instituce a „pravidla hry“, nicméně ještě nejsou stanovena nová. Navíc elity, které jsou v období autoritářské situace u moci, si často nejsou jisty tím, jaký režim chtějí budovat, případně mezi elitami probíhá mocenský boj, jehož vítěz následně diktuje podobu budoucího režimu.

---

³² Linz, Juan J.: *The Future of an Authoritarian Situation of the Institutionalization of an Authoritarian Regime: The Case of Brazil*. 1973, s. 234 – 235.

³³ Tamtéž, s. 235.

³⁴ Tamtéž, s. 243.

³⁵ Tamtéž, s. 244.

³⁶ Tamtéž, s. 246 - 247.

Autoritářské situace bych rozdělil podle délky trvání na dlouhé a krátké s tím, že do dlouhých bych zařadil výše zmíněnou Brazílii (které se zde nevěnuji) a Portugalsko, kde období autoritářské situace trvalo několik let (od vojenského převratu v roce 1926 do vyhlášení Salazarova „Nového státu“). Mezi krátké autoritářské situace bych pak zařadil Rakousko (od rozpuštění parlamentu v roce 1933 do vyhlášení nové Dollfusovy ústavy v roce 1934) a Česko-Slovensko (celé období druhé republiky), neboť v těchto případech trvala autoritářská situace pouze v řádu měsíců. V případě Česko-Slovenska lze ovšem vznést námitku, že krátké období trvání autoritářské situace je nutné přičíst vnějším faktorům, tedy okupaci zbytku Československého území a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava, protože kdyby k těmto událostem nedošlo, je možné, že by období autoritářské situace trvalo déle, nicméně i tak by se pravděpodobně jednalo spíše o kategorii krátké autoritářské situace, neboť od prosince 1938, kdy byl přijat zmocňovací zákon a parlament byl fakticky vyřazen z politické hry, už lze hovořit o počáteční fázi budování autoritářského režimu.

Jak v Linzem zkoumané Brazílii, tak v Portugalsku a Rakousku po období autoritářské situace následovalo nastolení autoritářského režimu. V Česko-Slovensku k ničemu takovému nedošlo, ovšem zřejmě pouze díky již výše zmíněným událostem rozpadu státu a okupace, které zabránily ustavení autoritářského režimu. V této práci se budu snažit ukázat, že po autoritářské situaci následuje ustavení autoritářského režimu a v případě Druhé republiky by, stejně jako v Rakousku a Portugalsku (a později i v Brazílii) došlo v případě volného průběhu k nastolení autoritářského režimu, vedeného konzervativní a radikálně pravicovou elitou, složenou převážně z bývalých členů Republikánské strany, národních demokratů, části lidovců, části národních socialistů a příslušníků českých fašistických hnutí.

Tři podoby autoritářského nacionalismu

Stanley Payne ve své práci *A History of Fascism* pracuje s nutností jednoznačně odlišit mezi fašistickými hnutími a nefašistickou (případně protofašistickou) autoritářskou pravici.³⁷

Tyto proudy se objevily v evropské politice na začátku dvacátého století a vymezovaly se vůči umírněnému konzervatismu devatenáctého století a jednoduché staromódní reakci, přičemž představovaly více moderní, technicky zdatný autoritářský systém, odlišný od toho, co tehdy reprezentovala levicová revoluce a fašistický radikalismus. Lze je podle Payna rozdělit na dvě části, a to na radikální pravici a více konzervativní autoritářskou pravici.³⁸

Často se vymezovaly vůči stejnému nepříteli, jako fašismus (obzvláště proti liberalismu a marxismu), případně se v některých případech hlásily ke stejným cílům. Jednotlivé proudy mezi sebou mnohdy vytvářely strategické aliance, často jen dočasně nebo jako vedlejší produkt, hlavně fašisté a radikální pravice, která byla fašistům často mnohem blíže než více umírněná a konzervativní autoritářská pravice.³⁹

Fašismus, radikální pravice a konzervativní autoritářská pravice se od sebe v mnoha aspektech odlišují. Například konzervativní a radikální pravice za svůj ideový základ vnímala náboženství, spíše než moderní kulturní mystiku jako byl třeba vitalismus, který byl ideovými zdrojem fašismu.⁴⁰

Konzervativní autoritářská pravice byla antikonzervativní jen do té míry, že se částečně rozešla s parlamentní podobou umírněného konzervatismu. Na druhou stranu si přála zabránit radikálním změnám v právní kontinuitě, bylo-li to možné. Šlo jí o pouze částečnou transformaci celého systému a nastavení více autoritářského kurzu. Radikální pravice se naproti tomu snažila existující politický řád, založený na liberalismu, odstranit. Ovšem i ta se zdráhala nastolit nové formy autoritářské vlády a věnovala pozornost spíše znovunastolení reorganizované monarchie nebo eklektického neokatolického korporativismu, případně kombinace obou. Oba tyto proudy se snažily zmírnit svou podporu elitismu a silného vůdcovství do určité míry odvoláváním na tradiční legitimitu.⁴¹

---

³⁷ Payne, Stanley G.: *A History of Fascism*. 1995, s. 15.

³⁸ Tamtéž, s. 15.

³⁹ Tamtéž, s. 16.

⁴⁰ Tamtéž, s. 16.

⁴¹ Tamtéž, s. 16-17.

Radikální pravice se často snažila využít armádu k politickým cílům a mnohdy byla ochotná akceptovat i vojenskou vládu, která byla často v souladu s principy krajní pravice. Ve vztahu k armádě a podpory uvnitř ozbrojených složek byly z těchto tří proudů nejslabší fašisté, a co se týče konzervativní pravice, ta mohla v momentech krize očekávat ještě větší podporu ze strany ozbrojených složek, než tomu bylo u radikální pravice, neboť se díky svému právnímu formalismu a populismu mohla mnohem snáze odvolávat na principy právní kontinuity, disciplíny a všeobecného souhlasu. Fašisté se těšili nejmenší přízni ozbrojených složek, neboť případný vojenský režim znemožňoval fašistům uchopení moci a naopak vyzbrojování fašistů vyvolávalo určitý typ revolučního zápasu mezi fašisty a armádou.⁴²

Co bylo naopak fašistům, radikální pravici i konzervativní pravici společné, byl důraz na ekonomický rozvoj a modernizaci, jež byly jednou z ústředních myšlenek všech těchto proudů.⁴³

Jedním z hlavních rozdílů mezi fašisty a dalšími pravicovými proudy, byla sociální politika. Ačkoliv všichni obhajovali společenskou jednotu a ekonomickou harmonii, pro většinu hnutí radikální a konzervativní pravice to znamenalo spíše zachování statu quo, zatímco fašisté usilovali o kompletní proměnu společenských vztahů. Její uskutečnění mělo být prosazováno za pomoci užití radikálních forem autoritářství.⁴⁴

Co se týče rozdělení subjektů do jednotlivých proudů, v Rakousku Payne zařazuje do fašismu NSDAP, pod radikální pravici zařazuje Heimwehr a jako konzervativní pravici vidí křesťanské sociály a Vlasteneckou frontu. V Portugalsku pak jako fašisty zařazuje Národní syndikalisty, pod radikální pravici zahrnuje integralisty a jako konzervativní pravici zařazuje Salazara a jeho UN.⁴⁵

V Československém případě lze Stranu národní jednoty i s přihlédnutím k jejímu vzniku spojením agrární strany, národních socialistů, živnostníků, Národního sjednocení, lidovců a Národní ligu, později i Národní obce fašistické (NOF)⁴⁶ analyzovat jako jednotný celek, neboť se až na NOF, která se snažila vytvořit v rámci SNJ vlastní frakci, byla celá strana v podstatě ovládána bývalými agráři.⁴⁷

---

⁴² Tamtéž, s. 17-18.

⁴³ Tamtéž, s. 18.

⁴⁴ Tamtéž, s. 18.

⁴⁵ Tamtéž, s. 15.

⁴⁶ Gebart, Jan; Kuklík, Jan: *Druhá republika 1938-1939*. 2004., s. 55-58.

⁴⁷ Rataj, Jan: *O autoritativní národní stát*. 1997, s. 46-47.

Československá nedemokratická pravice byla dle mého názoru zajímavá především tím, že u ní chybí fašisté. Ačkoliv se tak sami označovali, v pozdější části práce se budu snažit ukázat, že českoslovenští fašisté by v Payneho schématu lépe zapadali do kategorie radikální pravice, než fašismus. Pod radikální pravici bych tedy zařadil např. NOF a Národní ligu, pod konzervativní pravici pak agrárníky, kteří se stali vůdčí silou druhorepublikové Strany národní jednoty.

V následujícím textu se pokusím shrnout a charakterizovat jednotlivá hnutí podle Payneho kategorizace a následně pak bude následovat charakteristika jednotlivých autoritářských situací a pozic, které v nich jednotlivá hnutí a strany zastávaly.

Definice fašismu

V této části se budu věnovat teoretické definici fašismu, kterou pak následně budu aplikovat na zkoumané režimy a posuzovat, zda se jednalo o fašistické či protofašistické režimy, případně tendence uvnitř těchto režimů, či zda se jednalo o nějakou formu konzervativního autoritářství, které jen přebíralo některé prvky fašistického politického stylu. K tomuto účelu použiji definici fašismu podle Rogera Griffina.

Podle Griffina je fašismus „*druh politické ideologie, jejíž mytické jádro v jejích různých proměnách je palingenetická forma populistického ultranacionalismu*“.⁴⁸ Tuto definici dále rozeberu.

Griffin dále definuje deset rysů fašismu, které jsou: (1) Hodnoty a světonázor, který fašismus ztělesňuje, jsou vyjádřeny nejen v jeho teoretických pracích, projevech a propagandě, ale i v sémiotickém jazyku manifestací, symbolů a uniforem, zkrátka v celém jeho politickém stylu. (2) Fašismus vystavuje utopický revoluční vzhled, když se snaží svrhnout stávající řád, ale pokud se dostane k moci, ustavuje reakční a utlačovatelský řád, i když se ho někteří idealisté budou neustále snažit „reformovat“ urovnáváním rozdílů mezi teorií a praxí. (3) Utopie, kterou se fašismus pokouší nastolit, nebude nikdy v praxi realizována, jen její „posměšná“ verze. (4) Nezáleží na tom, jak moc „propagandisticky“ bude fašistické myšlení připadat těm, kteří s tímto světonázorem nesouhlasí, většina zapálených stoupenců a aktivistů v něm nalezne příležitost pro idealismus a sebeobětování. (5) Navzdory racionalizaci fašistického pohledu na svět apelem na historická, kulturní, náboženská nebo „vědecká“ fakta, jeho afektivní síla tkví v iracionálních pudech a mytických předpokladech. (6) Závazek k fašismu může existovat na různých úrovních emocionální intenzity a aktivní podpory a jeho ideje se vyjádří v různých stupních komplikovanosti nebo zjednodušení. (7) Skutečná podpora fašismu pramení v každém individuálním případě z široké neuvědomělé vybrané podobnosti, založené na materiálních a psychologických zájmech. (8) Ačkoliv se fašistické hnutí může jevit a prezentovat jako soudržná ideologická komunita, při bližším pohledu se jeho podpora odvozuje z nesčetného množství osobních pohnutek a charakteristických koncepcí cílů fašistického hnutí. (9) Fašistická ideologie a dopad, který má jako základ hnutí, není redukovatelný pouze na teorie a politiky jednoho ideologa nebo vůdce, neboť se chová jako transpersonální historická struktura, jejíž vzestup a úspěch jsou podmíněny její interakcí s dalšími strukturami, ať už ideologickými či neideologickými. (10)

---

⁴⁸ Griffin, Roger: *The Nature of Fascism*. 1993 s. 26.

Generický fašismus je jako ideální typ definovatelný v pojmech množiny hodnot a cílů, společných pro všechny jeho různé podoby, jinými slovy jeho ideologického jádra.⁴⁹

Za jádro ideologie lze podle Griffina považovat základní politický mýtus, který mobilizuje její aktivisty a podporovatele. Tímto mýtem není myšlen nějaký specifický historický mýtus, nýbrž iracionální hnací síla jakékoliv ideologie neohlížející se na její povrchovou racionalitu nebo zdánlivý „zdravý rozum“.⁵⁰ Griffin fašismus nevnímá jako nějakou svébytnou formu náboženství nebo kultu, ale zařazuje ho mezi politické síly, které tvoří moderní sekularizovanou společnost.⁵¹

Nyní se zaměřím na druhou část definice, kterou Griffin označuje za „nejmenšího společného jmenovatele“ fašismu: „*palingenetická forma populistického ultranacionalismu*“.⁵²

Termín „palingeneze“ vyjadřuje nový začátek nebo obnovení po fázi krize nebo úpadku a může odkazovat jak k mystickým, tak k sekulárním skutečnostem. Fašismus Griffin vnímá jako sekulární palingenetický mýtus, který je odvozován z vyjádření archetypu lidské schopnosti vyjadřování sekulární formou.⁵³ Termín „palingenetický“ tedy používá ve smyslu obnovy vyskytující se po určitém období, chápaném jako dekadentní.⁵⁴

Pojmem „populistický“ je zde použit ve smyslu generického termínu pro politické síly, které, i když jsou vedeny jen malou elitou kádrů, jako základ své legitimacy považují „lid“, na který se odvolávají jak prakticky, tak principiálně. Ultranacionalismus pak v Griffinově pojetí odkazuje k formám nacionalismu, které přesahují a zároveň vylučují cokoli kompatibilního s liberálními institucemi nebo s tradicemi osvícenského humanismu, kterým jsou podepřeny. Zároveň ale kromě pluralistické reprezentativní vlády vylučuje i tradiční absolutismus. Slovy Maxe Webera odmítá „tradiční“ i „právně/racionální“ formy politiky ve prospěch rozšířených „charismatických“ forem, ve kterých soudržnost a dynamika hnutí závisí téměř výhradně na schopnostech vůdců podněcovat loajalitu a akci.⁵⁵

Jedním z hlavních problémů, kterým je vystaveno jádro fašistického palingenetického mýtu, je silná převaha utopické složky ve fašistické ideologii, která omezuje jeho efektivitu

---

⁴⁹ Tamtéž, s. 26 – 27.

⁵⁰ Tamtéž, s. 27.

⁵¹ Tamtéž, s. 32.

⁵² Tamtéž, s. 32.

⁵³ Tamtéž, s. 32 – 33.

⁵⁴ Tamtéž, s. 36.

⁵⁵ Tamtéž, s. 36 – 37.

coby politické síly. Toto jádro je přístupné velkému množství rozdílů v interpretaci a může tedy vytvářet širokou škálu soupeřících proudů a frakcí v rámci stejné politické kultury, pokud některý z nich není schopen je díky dobrému vůdcovství a taktice spojit do alespoň relativně soudržného hnutí. Fašistický mýtus navíc vytváří mentalitu, která není schopná vidět za horizont, neboť jejím ústředním tématem je revoluční proces, tudíž není schopna produkovat představu, která bude následovat po „ortodoxní“ fázi, kdy se bude společnost uklidňovat a měla by nastat fáze vytváření stabilního státu. V neposlední řadě fašismus, jak vyplývá z předchozího textu, je ve své podstatě opoziční ideologií jen, dokud přetrvává období národní krize (hlavně kombinace sociální, ekonomických, politických a psychologických faktorů), která je nezbytná pro vytváření určité míry masového nebo populistického apelu.⁵⁶

Ačkoliv je ultranacionalistický mýtus fašismu zaměřen na vytvoření národního společenství, rozhodně to neznamena, že by mělo být v nějakém smyslu demokratické. Hnací silou pro založení takového hnutí totiž není spontánní protestní masové hnutí, nýbrž samozvaná elita, jež si přisuzuje (jako jediná) schopnost interpretovat skutečné potřeby lidu. Tato elita si pak ukládá za cíl vytvořit a řídit nové organizační struktury potřebné pro koordinaci a růst revolučních sil. Fašismus navíc není elitářský jen v rovině uchopení moci, nýbrž celou svou koncepcí společnosti. Koncept organického národního společenství předpokládá beztřídnost, neomezenou sociální mobilitu a odstranění volnotržního kapitalismu na cestě, která se podle některých ideologů prohlašuje za „pravou“ demokracii, egalitářskou společnost a socialismus. Ve fašistické společnosti a její verzi přímé demokracie je obecná vůle lidu vyjádřena jako bezbřehá důvěra v autoritu elity nebo vůdce, jehož úkolem je zaručovat nadindividuální zájmy a „osud“ lidu, se kterým je metafyzicky propojen skrze příslušnost k národu. Znamená to tedy, že v jádru fašistického ultranacionalismu je obsažen paradox – je populistický ve své podstatě a rétorice, avšak v praxi je elitářský.⁵⁷

Proto-fašismus

Výše konstruovaný ideální typ dává poměrně jasný návod, jak odlišit fašismus od dalších pravicových seskupení, ať už je to liberální konzervativní pravice, neliberální konzervativní pravice a fundamentalistické (religiózní) pravice. Existuje ovšem řada hnutí,

---

⁵⁶ Tamtéž, s. 39 – 40.

⁵⁷ Tamtéž, s. 41.

kteřá mají palingenetické ultranacionalistické jádro, avšak nezapadají do kategorie „fašismus“.⁵⁸

Nejproblematictější jsou ta, která sice používají rétoriku znovuzrození národa a odmítají liberalismus, nicméně jsou příliš elitářská nebo utopistická na to, aby vytvořila kádry vedené masové hnutí, určené k uchopení moci za použití kombinace legality a násilí. Zdržují se tak jakýchkoliv pokusů o zničení jak parlamentní demokracie, tak tradičního konzervatismu a vytvoření zcela nového řádu, který by přetvořil lid v národní komunitu pod vedením nové elity nebo politické třídy. Tato hnutí bývají nedostatečně radikální ve svém populismu zničit tradiční vládnoucí elity a ve svém ultranacionalismu zničit stávající politický systém a nikdy se tím pádem nedostanou do pozice přetavit své vize v revoluční činy.⁵⁹

Nicméně s fašismem sdílejí palingenetickou ultranacionalistickou názorovou spřízněnost, kterou lze nazvat „proto-fašismus“ Tento termín nicméně neznámá, že tato hnutí předcházejí vzniku skutečného fašismu, i když tomu tak v mnoha případech je.⁶⁰

---

⁵⁸ Tamtéž, s. 50.

⁵⁹ Tamtéž, s. 50 - 51.

⁶⁰ Tamtéž, s. 51.

Portugalsko: od nestabilního parlamentarismu k autoritářskému režimu

Vznik portugalské republiky a její socioekonomické pozadí

Portugalsko druhé poloviny devatenáctého století by se dalo charakterizovat jako neindustrializovaná země se stabilním systémem „oligarchického parlamentarismu“. Na přelomu století se systém oligarchického a klientelistického liberalismu začal rozpadat. Krize nastala v důsledku intenzifikace vykořisťování afrických kolonií a iniciování velmi nesmělé politiky industrializace. Toho využilo republikánské hnutí, které mobilizovalo větší část městských středních a nižších středních vrstev, doposud vyloučených z politického rozhodování.⁶¹

Republikánská strana (*Partido Republicano Português*) měla velice široký program, který byl schopen pojmut témata jako nacionalismus, antiklerikalismus, rozšíření politické participace, právo na stávku a další požadavky pracujících. Před revolucí v roce 1910 do sebe byla schopna pojmut coby zastřešující organizace velice široké spektrum politických skupin od umírněných zastánců všeobecného volebního práva až po zastánce autoritarismu stejně jako radikální republikány a anarchisty.⁶²

Ke svržení monarchie došlo v říjnu 1910 povstáním v Lisabonu a Portugalsko se tak stalo jednou z prvních evropských republik. Povstání bylo řízeno republikánskými členy ozbrojených sil a provedeno civilními i vojenskými členy jedné z tajných společností republikánské strany. Většina ozbrojených složek zůstala v tomto konfliktu neutrální.⁶³

Z ekonomického hlediska se Portugalsko v této době nacházelo na semiperiferii světové ekonomiky se zpátečnickou ekonomikou a velmi slabou industriální základnou. V roce 1911 mělo Portugalsko asi 2,5 milionu ekonomicky aktivního obyvatelstva, z čehož 58% pracovalo v zemědělství, 25% v průmyslu a 17% v terciálním sektoru. Do roku 1930 se podíl v zemědělství snížil o 3%, zatímco v terciéru se o 3% zvýšil, zatímco podíl v průmyslu zůstal přibližně stejný.⁶⁴ Pro vznik a udržení demokracie zde tedy existovala řada nepříznivých faktorů. Jednak to byla velice početná, ale velmi chudá rolnická vrstva (57% vlastníků půdy mělo jen velmi málo pozemků a mnoho z nich vlastnilo jen velmi malý kus

---

⁶¹ Pinto, Antonio C.: *Portugal: Crisis and Early Authoritarian Takeover*. 2000, s. 355-356.

⁶² Tamtéž, s. 356.

⁶³ Tamtéž, s. 356.

⁶⁴ Pinto, Antonio C.: *Salazar's Dictatorship and European Fascism*. 1995, s. 89.

půdy⁶⁵), jednak zde existovala silná vrstva pozemkových vlastníků, kteří využívali na práci zemědělský proletariát, který byl ovšem jen velmi málo, pokud vůbec, organizovaný, a to jen na místní úrovni (před založením republiky).⁶⁶ Průmyslový proletariát, jak bylo zmíněno výše, byl nepočetný a pracoval pouze v malých továrnách (ještě v roce 1917 81,2% továren zaměstnávalo mezi 1 a 20 pracovníky, pouze 14% do 100 pracovníků a jen 4,4% více než 100). Většinou se jednalo o řemeslníky a malé majitele dílen, kteří používali rodinnou pracovní sílu nebo nepravidelné sezónní pracovníky. Za střední třídu lze pak považovat jen asi 10% aktivního obyvatelstva (cca 600,000 obyvatel), jejíž hlavní oporou byla hlavně státní byrokracie a středně velcí obchodníci, takže i střední podnikatelská třída byla v Portugalsku poměrně slabá. Obecně zde nedošlo k masivní industrializaci ani nárůstu městského obyvatelstva, ještě v roce 1930 žilo na venkově více než 80% obyvatelstva.⁶⁷

Jak bylo řečeno dříve, Portugalsko vzhledem ke své společenské struktuře nemělo vhodné podmínky pro vznik a udržení demokracie. Když na moment odhlédneme od faktu, že k zavedení demokracie v plnohodnotném slova smyslu zde vzhledem k absenci všeobecného volebního práva vůbec nedošlo, nebyla skladba portugalské společnosti nakloněna vzniku a udržení demokracie. Byla zde velmi silná třída pozemkových vlastníků, buržoazie byla nepočetná, pracující třída rovněž, k tomu navíc slabě nebo vůbec organizovaná, střední městská třída tvořená z velké části státní byrokracií – to všechno jsou podmínky, které jdou proti možnosti nastolení a udržení demokracie.

Politické strany a zájmové skupiny

Hlavními politickými stranami před rokem 1910 byly obnovitelská strana (*Partido Regenerador*) a pokroková strana (*Partido Progressista*), které se střídaly u moci a vytvořily stabilní dvoustranický systém, zvaný *rotativismo*. Klíčovým elementem portugalské politiky byl klientelismus a volební manipulace se stala běžnou praxí.⁶⁸

Na konci 19. století vzešly z městského prostředí dvě nové „ideologické“ strany – socialistická a republikánská strana. Druhá z nich se záhy stala „třetí stranou“ stranického systému a na konci století sloužila jako politický prostředek městské maloburžoazie. Ideologicky byla republikánská strana navázána na třetí francouzskou republiku, základními prvky jejího programu bylo všeobecné volební právo, sekularizace vzdělání, obecní

---

⁶⁵ Tamtéž, s. 89.

⁶⁶ Tamtéž, s. 95.

⁶⁷ Tamtéž, s. 91.

⁶⁸ Tamtéž, s. 92-93.

autonomie a odluka církve od státu. V předvečer revoluce roku 1910 už byli republikáni ovšem vzdálení své původní základně a mobilizovali sektory pracující třídy a prorůstali do středních a nižších řad ozbrojených sil. Vyloučen byl pouze venkov, který republikánské elity považovaly za beznadějný.⁶⁹

Odbory hrály na konci 19. století a následně i během období republiky antisystémovou roli, a to díky převaze anarcho-syndikalistů nad socialisty uvnitř organizací hnutí pracujících.⁷⁰

První republika: Parlamentarismus s dominantní stranou

Antonio C. Pinto používá pro charakteristiku první portugalské republiky pojem Mattei Dogana „imitovaná demokracie“ (*mimic democracy*). Jedná se o politický systém, kde se napodobuje západní soutěživá demokracie. Vyskytuje se hlavně ve společnostech s nízkým stupněm urbanizace a industrializace se silnou vrstvou pozemkových vlastníků a kde je většina obyvatelstva soustředěna na venkově. Stát neprorůstá do společnosti, střední vrstvy jsou slabé, masová komunikace je velmi omezená, politické struktury dominuje náboženské hnutí a stát s církví se vzájemně podporují. Parlament zde nevychází ze všeobecného volebního práva, strana, která je u moci, manipuluje volby a na většinu obyvatelstva nemá střídání stran u moci žádný vliv.⁷¹

Ústava z roku 1911, která byla schválena parlamentem, složeným pouze z členů republikánské strany, založila v Portugalsku parlamentní režim. Prezident republiky, volený parlamentem, neměl žádné pravomoci a nemohl ani rozpustit parlament. Republikánské elity se také rozhodly nezavést všeobecné volební právo.⁷²

Starý dvoustranický stranický systém byl nahrazen multipartismem s dominantní stranou, jejíž post zastávala republikánská strana. Po revoluci stranu opustilo několik více konzervativních vůdců a založilo unionistickou (*Partido da União Republicana*) a evolucionistickou (*Partido Republicano Evolucionista*) stranu.⁷³

Celé republikánské období lze charakterizovat jako období velké vládní nestability. Mezi lety 1910 a 1926 zažilo Portugalsko 45 kabinetů různých typů: 17 jednostranických, 3

---

⁶⁹ Tamtéž, s. 93-94.

⁷⁰ Tamtéž, s. 94.

⁷¹ Tamtéž, s. 97.

⁷² Tamtéž, s. 97.

⁷³ Tamtéž, s. 98-99.

vojenské a 21 koaličních. Uvedené vojenské vlády ukazují, že do politického dění vstupovala i armáda (např. když byl pod tlakem armády zvolen premiérem generál Pimenta de Casto, armáda také vytvářela tlak na suspendování parlamentu, změnu volebních zákonů nebo svolávání voleb). Po vojenské vládě v roce 1915 následovalo demokratické povstání, které přivedlo k moci zpět civilní vládu, která vládla až do vojenského převratu v roce 1917 vedeném Sidónio Paisem, podporovaným konzervativními silami.⁷⁴

Jedním z dalších charakteristických rysů portugalské první republiky je poměrně velká míra politického násilí. Konstituční monarchie byla svržena násilím, vláda Sidónia Paise se zrodila i skončila násilným způsobem (nejprve puč, pak atentát na diktátora v roce 1918). Násilí pak pokračovalo, v důsledku vládní nestability docházelo v ulicích k násilným střetům a pokusům o svržení vlády. Velká část těchto násilností je spojena s paramilitární organizací republikánské strany – Národní republikánskou gardou (*Guarda Nacional Republicana* - GNR) – která měla soužit k ochraně strany před armádou, které demokraté (nástupci republikánské strany) nedůvěřovali.⁷⁵

Republikánské období bylo v Portugalsku rozděleno na dvě poloviny již výše zmíněnou diktaturou Sidónia Paise, který se dostal k moci převratem v prosinci 1917, ačkoliv byl paradoxně členem konzervativní republikánské elity a dokonce byl za svou kariéru dvakrát ministrem.⁷⁶

Paisova diktatura měla mnohé rysy moderních autoritářských režimů – např. založil Národní republikánskou stranu (*Partido Nacional Republicano* - PNR), která měla být jedinou vládnoucí stranou. Dále se pokoušel vytvořit korporativistický typ reprezentace, kdy měli být členové horní komory navrhováni společenskými organizacemi (svazy zaměstnavatelů, odbory, průmyslem apod.). Paisův režim nebyl schopen přežít svého zakladatele, a tak se po jeho smrti zhroutil a po volbách v roce 1919 se dostala k moci demokratická strana.⁷⁷

Zhroucení republiky a vznik autoritářské situace

Ač byla po Paisově diktatuře republika obnovena téměř beze změny (stále nebylo zavedeno všeobecné volební právo), k jedné zásadní změně v politickém systému přece jen

---

⁷⁴ Tamtéž, s. 101.

⁷⁵ Tamtéž, s. 103-104.

⁷⁶ Pinto, Antonio C.: c. d. 2000, s. 371.

⁷⁷ Tamtéž, s. 372-373.

došlo. Bylo posíleno postavení prezidenta, který získal pravomoc rozpouštět parlament a vyhlášovat volby. Na jednu stranu bylo tedy posíleno postavení prezidenta, na druhou stranu to však umožňovalo vytvářet přímý mimoparlamentní tlak na prezidenta.⁷⁸

Velmi podstatnou změnou, ke které v politickém systému Portugalska došlo, byla rostoucí fragmentace stranického systému. Od demokratické strany se oddělovaly strany jak vpravo, tak vlevo a malé, ale silně ideologické strany se objevovaly jak v parlamentní, tak i mimoparlamentní aréně.⁷⁹

Ačkoliv demokratická strana přežila poválečnou ekonomickou a sociální krizi a vítězstvím ve volbách v roce 1925 se vrátila k moci, hlavní politické bojiště se již nacházelo mimo parlament. Objevil se nový aktér, kterým byla nedemokratická platforma Federace zaměstnaneckých svazů (*União dos Interesses Económicos* - UIE).⁸⁰

Konzervativní republikánské strany a skupiny notáblů zastupujících ekonomické zájmy si navykly k získání moci používat mimoparlamentní prostředky. Klíčovým faktorem pádu republiky byla radikalizace malých konzervativních republikánských stran. V důsledku toho apelovaly po vítězství demokratické strany v roce 1925 na armádu.⁸¹ Důležitým sjednocujícím faktorem pravicových skupin bylo odsunutí jedné z jejich hlavních štěpících linií (republika x monarchie) a zahraniční vliv, hlavně z fašistické Itálie a ze Španělska, kde byl tou dobou u moci diktátor Primo de Rivera.⁸²

K prvnímu pokusu o armádní puč došlo 18. dubna 1925 ve jménu ozbrojených sil jako celku. Některé jednotky spolu s GNR však armádě vzdorovaly, převrat byl neúspěšný a armáda se byla nucena stáhnout. Úspěch převratu 28. května 1926 tkví v několika faktorech. Jedním z nich byla zvýšená politická podpora „antisystémové koalice“. Dalším důležitým faktorem byly korporátní tlaky uvnitř vlády a také uvnitř armády, které byly ale překonány v momentě, kdy se armáda rozhodla vstoupit do hry jako politický aktér.⁸³ Přebírat roku 1926 byl ovšem více než pretoriánskou armádní intervencí do politiky. Republika byla svržena zpolitizovanou armádou rozdělenou v názoru na účast Portugalska v první světové válce, která byla k puči nabádána různými frakcemi uvnitř, navíc velmi rozličnými – od

---

⁷⁸ Pinto, Antonio C.: *Twentieth Century Portugal: An Introduction*. 2003, s. 14.

⁷⁹ Tamtéž, s. 14.

⁸⁰ Tamtéž, s. 15.

⁸¹ Tamtéž, s. 16.

⁸² Pinto, Antoni C.: c. d. 1995, s. 138.

⁸³ Pinto, Antonio C.: c. d. 2003, s. 17.

konzervativních republikánů před sociální katolíky až po integralistickou extrémní pravici.⁸⁴ Tato silná politizace a rozdělení armády je dle mého názoru hlavním důvodem, proč převrat roku 1926 nevedl k nastolení autoritářského režimu, nýbrž k dlouhotrvajícímu mezidobí v podobě autoritářské situace, která trvala až do nástupu Salazara na premiérský post v roce 1932.

Důležitým prvkem pádu demokracie v Portugalsku je absence fašistického hnutí, které by ke zhroucení liberálního řádu a budování autoritářského režimu přispělo. Koalice sil, které podporovaly převzetí moci armádou lze od začátku charakterizovat jako koalici s dominujícími konzervativními a elitistickými radikálně pravicovými skupinami. Fašistické hnutí nehrálo žádnou významnou roli při svržení demokracie, vojenské diktatuře ani ve třicátých letech, kdy byl již u moci Salazar.⁸⁵

Za republikánského období se mezi léty 1910-1926 vystřídalo u moci 8 prezidentů a 44 ministerských předsedů⁸⁶, takže vojenský převrat a nastalá autoritářská situace byla spíše než programem armády vstoupit do politiky důsledkem nejistoty plynoucí z nestability republikánského režimu.⁸⁷

Portugalská autoritářská situace

Vojenský převrat přizval k podílu na moci část politické elity starého liberálního režimu, která stejně jako část armády usilovala o nastolení reformovaného liberálního řádu. Stejně tak přizvala k moci i antisystémovou opozici a naopak z vládnutí vyloučila tehdy hlavní politickou stranu – demokratickou stranu. Výsledkem byla vojenská diktatura, která se v průběhu své existence zbavila republikánských složek režimu, ale nebyla schopna institucionalizovat autoritářský režim.⁸⁸ Tato neschopnost vycházela jak z vnitřních, tak vnějších podmínek, které měly ovšem stejný účel a stejný vliv – byl jím boj o moc, jednak uvnitř režimu a jednak pokusy zvnějšku režim odstranit. Vojenská diktatura byla neustále zužována bojem o vedení uvnitř konzervativní koalice – režim byl neustále vystaven nebezpečí úspěšných konspirací, palácových převratů a revolučních pokusů.⁸⁹ Stejně tak byl

---

⁸⁴ Pinto, Antonio C.: c. d. 1995, s. 141.

⁸⁵ Tamtéž, s. 144.

⁸⁶ Klíma, Jan: *Dějiny Portugalska*. 2007, s. 358.

⁸⁷ Lainová, Radka: *Diktatura ministerského předsedy António Oliveira de Salazar a portugalský autoritativní režim*. 1999 s. 210.

⁸⁸ Pinto, Antonio C.: c. d. 1995, s. 143.

⁸⁹ Pinto, Antonio C.: c. d. 2003, s. 24.

režim vystaven pokusům o převrat ze strany prodemokratické opozice a krajní pravice, takže pokusy o institucionalizaci vojenského režimu byly odsouzeny k nezdaru.⁹⁰

Portugalský vojenský režim lze charakterizovat jako „diktaturu bez diktátora“. Nepředstavoval alternativu republikánskému liberalismu, vzešel z předběžného, armádou kontrolovaného kompromisu a procházel několika protikladnými fázemi až do třicátých let, kdy došlo ke konsolidaci autoritářského režimu pod taktovkou Salazara.⁹¹

V rámci režimu existovalo několik názorových proudů, které měly vlastní představu ohledně vývoje autoritářské situace a podoby následného režimu. První z nich by se dal označit jako „konzervativně-liberální“, který zastupovali členové konzervativních republikánských stran. Stáli sice na straně armády, nicméně diktaturu brali jako dočasný stav, který jim umožní reformovat ústavu z roku 1911 směrem k více prezidentskému systému s omezeným parlamentarismem a přetvořeným stranickým systémem. Další skupinou byli „autoritářští konzervativci“, složení hlavně z katolíků, monarchistů a autoritářských republikánů, kteří naopak usilovali o nastolení autoritářského režimu, který by eliminovat staré republikánské strany a nastolil systém jedné strany, založený na katolickém korporativismu. Posledním názorovým proudem byla radikální pravice, která prosazovala úplný rozchod s liberálním systémem a snažila se o nastolení nacionalistického, korporativistického, integralistického státu, založeném na charismatickém totalitárním vůdcovství. Ideologickou základnou tohoto proudu byla organizace *Integralismo Lusitano*.⁹²

K procesu konsolidace autoritářského režimu lze hovořit dle mého názoru od roku 1930, kdy byla vytvořena „antistranická strana“ Národní svaz (*União Nacional*), která měla sjednocovat civilní síly, podporující režim.⁹³ Salazar, který byl v roce 1928 jmenován ministrem financí s mimořádnými pravomocemi, aby zabránil státnímu bankrotu⁹⁴, postupně získával vliv i na další ministerstva.⁹⁵ V roce 1932 se díky svému úspěchu a „ekonomickému zázraku“ stal premiérem a vedoucí osobností autoritářského režimu, který pomáhal „zcivilnět“.⁹⁶ Za formální završení konsolidace autoritářského režimu lze dle mého názoru považovat vyhlášení „Nového státu“ (*Estado Novo*), který definovala ústava z roku 1933 a

---

⁹⁰ Pinto, Antonio C.: c. d. 1995, s. 152.

⁹¹ Pinto, Antonio C.: c. d. 2003, s. 25.

⁹² Pinto, Antonio C.: c. d. 1995, s. 150.

⁹³ Pinto, Antonio C.: c. d. 2003, s. 25.

⁹⁴ Gallagher, Tom: *Conservatism, dictatorship and fascism in Portugal, 1914-1945*. 1990 s. 158.

⁹⁵ Pinto, Antonio C.: c. d. 2003, s. 25.

⁹⁶ Gallagher, Tom: c. d. s. 158.

prohlašovala Portugalsko za „unitární a korporativistickou republiku“.⁹⁷ Portugalské vlády od té chvíle závisely na důvěře prezidenta, voleného na sedm let. Ten jmenoval a odvolával premiéra a ministry. Národní shromáždění volené na čtyři roky sice zůstalo zachováno, nicméně nebylo již kontrolním orgánem vlády. Ústava navíc nepočítala s existencí politických stran a chápala Národní svaz spíše jako jednotnou platformu pro mobilizaci voličů.⁹⁸

V portugalském případě došlo k v důsledku vnitřní nestability republikánského režimu k vojenskému převratu, který ovšem nevedl ke konsolidaci autoritářského režimu, nýbrž pouze k několikaletému přechodnému období, které lze podle dříve zmiňovaných znaků považovat za příklad Linzem definované autoritářské situace, která následně po nástupu Antonia Oliveira de Salazara na post ministra financí vyvrcholila v roce 1933 konsolidací konzervativního autoritářského režimu.

---

⁹⁷ Pinto, Antonio C.: c. d. 2003, s. 25.

⁹⁸ Klíma, Jan: c. d. s. 376.

Rakousko: vnucená suverenity a zhroucení demokracie

Rakouská republika vznikla jako „zbytkový stát“ po rozpadu Rakousko-Uherské monarchie na konci první světové války, složený z německy mluvících území bývalého mocnářství, a to ještě ne všech. Prvním názvem nového státu byla Německá-rakouská republika a ihned po jejím vyhlášení deklaroval tehdejší sociálnědemokratický kancléř Karl Renner úmysl připojení tohoto nového státu k Německu, což ovšem zakazovala Saint-Germainská mírová smlouva.⁹⁹ Úmysl sjednocení Rakouska s Německem nebyl záležitostí jednoho nebo dvou politických proudů, nýbrž prostupoval celou rakouskou společností bez ohledu na stranickou příslušnost.¹⁰⁰ Toto sjednocení bylo ovšem znemožněno velmocemi, a tak se první rakouská republika stala jediným státem v historii, kterému byla suverenity vnucena zahraničními mocnostmi proti vůli obyvatelstva a jeho vůdců.¹⁰¹

Rakousko byla po válce jak etnický, tak nábožensky homogenním státem, díky čemuž se hlavní dělicí linií stalo pravo-levé štěpení¹⁰² kdy proti sobě straně stáli sociální demokraté na jedné straně a pravicové buržoazní strany na straně druhé¹⁰³, ačkoliv se formálně rakouská politika první republiky dělila na tři „tábory“, tedy socialistický, nábožensky orientovaný konzervativní a německy nacionální¹⁰⁴. Existovala zde ještě jedna zásadní dělicí linie, která ovšem svým složením kopírovala pravo-levé štěpení, a to dělicí linie mezi nadměrně velkým hlavním městem, ovládaným sociální i demokraty, a konzervativními agrárními venkovskými oblastmi.¹⁰⁵

Rakouské politické stranicví: tři „tábory“

Socialistický tábor byl založen na myšlenkách programu ze sjezdu sociálnědemokratické strany v Hainfeldu z roku 1889, který kombinoval snahu o dosažení socialismu s věrností k parlamentní demokracii. Myšlenky heinfeldského sjezdu ovšem zároveň představovaly dělicí linii uvnitř strany, kdy se umírněná většina stavěla kladně k parlamentní demokracii a zasazovala se o zavedení všeobecného volebního práva, osmihodinové pracovní doby, zákaz dětské práce apod., zatímco radikální křídlo vyjadřovalo

---

⁹⁹ Gerlich, Peter; Campbell, David : c. d. s. 40.

¹⁰⁰ Thompson, Mark R.: *Building Nations and Crafting Democracies – Competing Legitimacies in Interwar Eastern Europe*. 2002, s. 32.

¹⁰¹ Simon, Walter B.: *Democracy in the Shadow of Imposed Sovereignty: The First Republic of Austria*. 1978, s. 83.

¹⁰² Gerlich, Peter; Campbell, David: c. d., s. 42.

¹⁰³ Tamtéž, s. 47.

¹⁰⁴ Simon, Walter B.: c. d., s. 80.

¹⁰⁵ Gerlich, Peter; Campbell, David: c. d., s. 43.

k parlamentní demokracii nedůvěru, nicméně obě skupiny sdílely stejný cíl ustavení beztřídní společnosti na základě kolektivního vlastnictví výrobních prostředků.¹⁰⁶ Tato syntéza marxismu s participací na parlamentní demokracii byla později označena jako *austromarxismus*. Rakouské sociální demokracii se na rozdíl od československé podařilo udržet jednotu socialistického tábora. Ačkoliv zde existovala samostatná komunistická strana, dosahovala pouze nepatrných volebních zisků – v listopadu 1930 získala jen půl procenta hlasů, zatímco sociální demokracie měla stálé volební zisky okolo čtyřiceti procent.¹⁰⁷

Reprezentantem proklerikálního tábora byla v Rakousku Křesťanskosociální strana (*Christlichsoziale Partei*), založená roku 1880 jako „výraz nespokojených mas s ekonomickým a sociálním útlakem liberalismu“. Strana udržovala úzké vazby s římskokatolickou církví a ve vedení měla i několik kněží. V koaličních vládách pod vedením křesťanských sociálů byly téměř vždy zastoupeny i německé nacionální strany. Konzervativní tábor byl orientován na zachování stávajícího společenského řádu. Jeho voličskou základnu tvořilo katolické venkovské obyvatelstvo a podporu hledal také u drobných obchodníků a řemeslníků.¹⁰⁸

Německý nacionální tábor reprezentovaly hlavně dvě strany. Jednou z nich byla *Grossdeutsche Volkspartei* zastupující zájmy hlavně antiklerikální inteligence, ale našla si své podporovatele i v neindustrializovaných provinčních městech nebo mezi maloburžoazií. Druhou stranou nacionálního tábora tvořil *Landbund*, který hájil převážně agrární zájmy často protestantských rolníků. Obě tyto strany podporovaly parlamentní demokracii a byly zastoupeny ve všech vládách od listopadu 1930 do května 1932. Obě strany pak natrvalo vstoupily do opozice jako protest proti účasti *Heimwehru* coby koaličního partnera křesťanských sociálů.¹⁰⁹

Dalším důležitým politickým hráčem, vstupujícím do hry ke konci rakouské republiky, byl radikálně pravicový *Heimwehr*. Účelově pro tuto paramilitární organizaci nepoužívám označení fašismus, neboť se spíše kloním k interpretaci podle modelu Stanleyho Payna (viz výše), který *Heimwehr* zařazuje mezi radikální pravici, neboť u něj absentovala dle mnou použité definice fašismu Rogera Griffina revolučnost a palingenetická složka a snažil se spíše o odstranění liberálního politického řádu a nastolení režimu, odpovídající spíše nějaké formě katolického korporativistického státu, než o nastolení moderní revoluční diktatury, křísící

---

¹⁰⁶ Simon, Walter B.: c. d., s. 84.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 85-87.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 89-90.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 92-93.

jakousi starobylou „zlatou éru“ Rakouska. Dobrým dokladem toho může být citace z Korneuburské přísahy z 18. května 1930: „[...]naším plánem je získat moc a přetvořit stát a ekonomiku k užítku všeho lidu. [...] Odmítáme západní demokratický parlamentarismus a stát stran. [...] Chceme nahradit [parlament]sebeurčením stavů a zajistit státu silné vůdcovství nikoliv reprezentanty stran, ale vůdčí osobou z velkých stavů a z nejlepších a nejschopnějších mužů našeho hnutí. [...] Každý druh zná tři zdroje síly: víru v Boha, svou vlastní pevnou vůli a slovo svého vůdce.¹¹⁰

Nestabilní parlamentarismus a cesta k jeho zhroucení

Charakteristickým rysem rakouského parlamentarismu byla jeho chronická vládní nestabilita. Za necelých šestnáct let existence vystřídala republika 24 vlád (průměr životnosti jedné vlády byl osm měsíců).¹¹¹ Stejně tak vykazovaly chronickou nestabilitu i spolkové/zemské vlády. Na druhou stranu přes nestabilitu vlád se jejich personální složení měnilo jen velmi málo, takže ačkoliv nelze hovořit o stabilitě vlád, určitě můžeme hovořit o stabilitě systému jako takového, protože ačkoliv se personální stabilita vlády nevyrovná institucionálním faktorům, lze ji i tak považovat za relevantní prvek vládní stability.¹¹²

Na přelomu dvacátých a třicátých let se Rakousko ocitlo v situaci latentní občanské války. Jednou z potencionálních hrozeb jejího propuknutí představoval pokus o revizi ústavy z prosince 1929. Tento návrh měl dvě části. První bylo prosazení institutu obecného referenda, které socialisté vnímali jako protiústavní nástroj a které nakonec právě díky jejich tlaku neprošlo¹¹³, ačkoliv *Heimwehr*, tehdy ještě jako mimoparlamentní síla, vytvářel velký tlak na prosazení institutu referenda¹¹⁴. Ve druhé části šlo o posílení postavení prezidenta, který by byl nově přímo volený a měl by možnost odvolávat vládu.¹¹⁵ Nakonec se podařilo ohledně revize ústavy dosáhnout konsenzu všech v parlamentu zastoupených stran – došlo k posílení postavení prezidenta a prosazení referenda do ústavy bylo zamítnuto.¹¹⁶

V listopadu 1930 proběhly poslední svobodné celostátní volby na mnoho let. Socialisté zvýšili svůj volební zisk na 42 procent a obdrželi 72 ze 165 křesel. Německé nacionální strany kandidovaly na společné kandidátce a se ziskem 12 procent hlasů dosáhli 19

---

¹¹⁰ Tamtéž, s. 97.

¹¹¹ Müller, Wolfgang C.; Phillip, Wilfried; Steininger, Barbara: *Die Regierung*. 1995 s. 81.

¹¹² Tamtéž, s. 85.

¹¹³ Simon, Walter B.: c. d., s. 101.

¹¹⁴ Pelinka, Anton: *Parlament*. 1995 s. 64.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 65.

¹¹⁶ Simon, Walter B.: c. d., s. 101.

mandátů. Pouze křesťanští sociálové oslabili a s 36 procenty hlasů získali 66 křesel a stali se tak druhou nejsilnější stranou. Rakouská odnož Hitlerových nacionálních socialistů nezískala ani 3 procenta hlasů a zůstala tak mimo parlament. *Heimwehr* a jeho politická složka – *Heimatblock* – získal 6 procent hlasů, což představovalo 8 mandátů.¹¹⁷

Rakouská demokracie nebyla předem odsouzena k zániku, nicméně na úrovni stran došlo k několika chybným rozhodnutím, které měly zásadní vliv na zhroucení demokracie. Jedním z těchto rozhodnutí bylo odmítavé stanovisko sociálních demokratů k nabídce předsedy křesťanských sociálů Seipela na vstup do koaliční vlády, stejně tak jako k dalším podobným nabídkám v letech 1931-1932. V jejich očích by šlo o zradu austromarxistické jednoty, které se nechtěli dopustit, nicméně tím značně snížily manévrovací možnosti křesťanských sociálů.¹¹⁸ Nedůvěra a neochota ke spolupráci však existovala na obou stranách – kancléř Dollfuss se později, díky zkušenostem se střety s pracujícími ve Vídni v červenci 1927, raději obrátil na radikální pravici a místo toho, aby se proti nacistům spojil se sociálními demokraty, raději zvolil cestu nedemokratického režimu než zachování demokracie.¹¹⁹

Velmi důležitým prvkem pádu rakouské demokracie byl nárůst popularity nacionálních socialistů – rakouské odnože Hitlerovy NSDAP. Ačkoliv v parlamentních volbách roku 1930 nezaznamenali velký úspěch, v obecních volbách v následujících letech lze zaznamenat jejich velký nárůst, kdy zcela zatlačili občanské německé nacionální strany i radikálně pravicový *Heimwehr* a stali se třetí nejsilnější stranou v Rakousku. Navíc se jim podařilo odčerpat hlasy i oběma nejsilnějším stranám.¹²⁰ Volby, konající se v dubnu 1932 ve Vídni, Jižních Rakousech, Štýrsku, Korutanech a Salcburku ukázaly, že složení parlamentu z listopadu 1930 již neodráželo politickou vůli voličů. Socialisté si udrželi okolo 40 procenty hlasů, křesťanští sociálové mezi 30 a 35 procenty, *Landbund* obdržel okolo 5 procent, zatímco nacionální socialisté získali přes 20 procent hlasů. V důsledku toho socialisté požadovali rozpuštění parlamentu a konání nových voleb, avšak naznačovali, že se nestanou členy koaliční vlády.¹²¹

K vypsání nových voleb nakonec nedošlo, ale vláda křesťanských sociálů vládla za podpory pěti poslanců *Heimwehru*, neboť jeho parlamentní zastoupení se v roce 1932 zcela

---

¹¹⁷ Tamtéž, s. 103.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 104-105.

¹¹⁹ Thompson, Mark R.: c. d., s. 36.

¹²⁰ Tamtéž, s. 107.

¹²¹ Tamtéž, s. 110-111.

rozpadlo a poslanci se rozešli do různých směrů. Vláda disponovala jen velice těsnou většinou a často se jí dařilo prosadit své návrhy s většinou pouhého jednoho hlasu.¹²²

Zhroucení demokracie a cesta k autoritářskému režimu

Dne 4. března 1933 došlo ke krizi, která znamenala paralyzování parlamentu a nakonec i jeho vyřazení z vlivu na politické dění v zemi. Kvůli procesní chybě během hlasování rezignovali na svůj post předseda parlamentu stejně jako jeho dva zástupci, díky čemuž se parlament stal neusnášeníschopným. Kancléř Engelbert Dollfuss interpretoval tento krok jako čin, kterým se parlament sám odstranil z legislativního procesu.¹²³ Jak mohla vláda v parlamentním režimu dále vládnout bez parlamentu? Dollfuss k tomu využil poměrně sporný, avšak stále platný Válečný hospodářský zmocňovací zákon z 24. července 1917, takže veškerá exekutivní nařízení po 4. březnu 1933 byla podložena tímto zákonem.¹²⁴ Tento moment lze dle mého považovat za nástup autoritářské situace – demokracie přestává existovat, nicméně stále ještě oficiálně platí demokratická ústava a nedochází (alespoň nějakou dobu) k vytváření nových autoritářských pravidel a institucí.

Parlament se sice pokusil „vrátit do hry“, a to 15. března 1933, nicméně vláda mu v tom zabránila policejním nařízením, takže jeho vyřazení se stalo definitivním.¹²⁵ Zůstal zde ovšem ještě jeden relikv demokratické kontroly, a tím byl Ústavní soudní dvůr, který mohl poukazovat na vládní porušování ústavy. K jeho likvidaci došlo mezi 18. a 23. květnem 1933, kdy byli jednotliví soudci jmenovaní za křesťanské sociály postupně tlačeni k odstoupení, dokud soud nepřestal být usnášeníschopný.¹²⁶

Suspendování parlamentu a postavení *Republikanischer Schutzbundu* (ozbrojená milice sociálních demokratů) mimo zákon následovalo omezení některých ústavních práv, jako například svobody projevu, svobody tisku a svobody shromažďování.¹²⁷ Následně vláda zakázala činnost některých politických stran, zpočátku, v roce 1933, komunistů a nacistů a v roce 1934 také sociálních demokratů.¹²⁸ K zákazu sociální demokracie došlo po jejím dlouhodobém omezování a oslabování, tzv. „salámovou metodou“, kdy ji vláda postupně omezovala, ale vždy po takových dávkách, aby každý jednotlivý krok nebyl dostatečně

---

¹²² Tamtéž, s. 112.

¹²³ Tamtéž, s. 113.

¹²⁴ Jeřábek, Martin: *Konec demokracie v Rakousku, 1932-1938*. 2004 s. 86.

¹²⁵ Müller, Wolfgang C.; Phillip, Wilfried; Steininger, Barbara: c. d. s. 76.

¹²⁶ Jeřábek, Martin: c. d. s. 99.

¹²⁷ Simon, Walter B.: c. d. s. 115.

¹²⁸ Gerlich, Peter; Campbell, David: c. d. s. 47.

velkou záminkou k vyvolání ozbrojeného odporu.¹²⁹ Navíc sociální demokracie zvolila nekonfrontační politiku pasivní rezistence, která tudíž „salámové taktice“ nemohla dostatečně dobře odolávat.¹³⁰

V září 1933 se Křesťanskosociální strana dobrovolně rozpustila, aby následně společně s *Heimwehrem* vytvořila novou režimní stranu - Vlasteneckou frontu (*Vaterlandische Front*), která se po zákazu sociální demokracie stala jedinou rakouskou stranou.¹³¹ Vytvoření jedné strany lze dle mého názoru hodnotit už jako jeden ze znaků přechodu od autoritářské situace k autoritářskému režimu. Za završení tohoto přechodu bych pak považoval vyhlášení nové ústavy, která byla přijata v květnu 1934.¹³² Ústava přetvářela Rakousko na „stavovský stát“ (*Ständestaat*) v duchu papežské encykliky *Quadragesimo Anno* z roku 1931.¹³³ Země se stala „sociálním, křesťanským, německým státem, založeným na stavech pod silným autoritářským vedením“. Parlament nahradilo šest rad, a to státu, kultury, ekonomiky a provincií, spolková rada výživy a shromáždění. První čtyři měly pouze poradní charakter a členství v pěti ze šesti rad bylo ustaveno jmenováním kancléřem nebo prezidentem. Všichni členové museli být „loajálními občany“, což dokazovali svým členstvím ve Vlastenecké frontě.¹³⁴

Ideologicky nová ústava vycházela, krom již zmíněné papežské encykliky, z učení rakouského korporativistického ideologa Othmara Spanna, který ve svém učení brojil proti kapitalismu, který měl být nahrazen systémem korporátních orgánů. Na rozdíl od jiných tehdejších korporativistických myslitelů však nepředpokládal „rozpuštění“ státu v korporacích, ale propagoval silný autoritářský stát. Z jeho ideologie vycházel i politický program *Heimwehru* z května 1930, prezentovaný v Korneburské přísaze (viz výše).¹³⁵

Rakouská demokracie nebyla od počátku odsouzena k zániku. Mohla být zachráněna, pokud by konzervativní vlády projevíly vůli koalovat se sociálními demokraty, nejvíce konzistentní demokratickou stranou v Rakousku v meziválečném období.¹³⁶ Na druhou stranu, na počátku krize se i sociální demokracie vyhýbala koalici s křesťanskosociální stranou, aby zabránila odštěpení vlastních radikálních křídel a tím oslabení vlastní pozice.

---

¹²⁹ Simon, Walter B.: c. d., s. 115.

¹³⁰ Gerlich, Peter; Campbell, David: c. d. s. 51.

¹³¹ W. B. Simon: c. d., s. 117.

¹³² P. Gerlich, D. F. J. Campbell: c. d., s. 47.

¹³³ Lewis, Jill: *Conservatives and fascists in Austria, 1918-34*. 1990, s. 101.

¹³⁴ Tamtéž, s. 99-100.

¹³⁵ Tamtéž, s. 105.

¹³⁶ Thompson, Mark R.: c. d., s. 36.

Stabilita rakouského politického systému byla závislá na sociálním konsenzu, kterého bylo sice po první světové válce v určité míře doraženo, nicméně ho pohřbila ekonomická krize a rakouské elity nebyly schopny zabránit politické polarizaci a zhroucení demokracie.¹³⁷

O autoritářské situaci lze v případě rakouské první republiky dle mého názoru hovořit z toho důvodu, že nebyla zničena státním převratem, za účelem vybudování autoritářského režimu, nýbrž že hlavní demokratická instituce – Národní rada – se vyřadila sama a vláda jistou krátkou dobu nevěděla, jaký režim vlastně budovat. Až se zákazem ostatních politických stran, hlavně demokraticky orientované sociální demokracie, a vytvořením Vlastenecké fronty lze dle mého názoru hovořit o budování autoritářského režimu, jehož zakladatelskou fází je možno z druhé strany ohraničit přijetím nové ústavy, měnicí Rakousko na stavovský stát.

---

¹³⁷ Tamtéž, s. 36.

Československo: Demokracie a autoritářská situace v rukou stran

Národní stát?

Československo vzešlo z první světové války jako jeden z nástupnických států bývalé Habsburské monarchie. Dohodami s exilovými zástupci Slováků a Rusínů z roku 1918 položil T. G. Masaryk základy nového státu, složeného ze tří slovanských národů. Díky těmto demokraticky vyjednaným smlouvám ospravedlnil o očích západních spojenců vznik nového státu, jehož demokratičtí zástupci vyjednali tyto dohody. Osmnáctého října pak Masaryk Washingtonským manifestem nastínil podobu budoucího státu, který měl být demokratickou parlamentní republikou se svobodou svědomí, vyznání, vědy, literatury, umění, projevu, tisku, shromažďování a petice, zakotvenými v ústavě. Na druhou stranu bylo vyhlášení samostatného Československa záležitostí elit – obyvatelstvo ani jedné ze zemí, tvořících nových stát, nemělo možnost se k vyhlášení nového státu vyjádřit.¹³⁸

Ačkoliv bylo Československo koncipováno jako národní stát, ve skutečnosti bylo národnostním státem, což se na jeho fungování projevovalo od samého začátku, neboť oblasti nového státu s většinou německy mluvícím obyvatelstvem se odmítaly stát jeho součástí a tak bylo třeba vojensky zasáhnout a tato území obsadit.¹³⁹ Navíc navzdory slibům dr. Beneše na mírové konferenci byli jako vládnoucí lid v nové ústavě uznáni pouze Čechoslováci a Rusíni a ostatním národnostem byl přiznán pouze menšinový status, ačkoliv obyvatel, hlásících se k německé národnosti zde bylo na 3,1 milionu (23,4%). K maďarské národnosti se hlásilo 5,6% obyvatel, k rusínské 3,4%, 1,3% k židovské národnosti a 0,6% k národnosti polské. Navíc německá území byla dlouho vojensky okupována, Slovensko budilo dojem anektovaného území, kde jen Maďary nahradili Češi a Podkarpatská Rus nikdy neobdržela příslibenou autonomii. Československo bylo ve skutečnosti spíše český stát, řízený Čechy z Prahy.¹⁴⁰

Zásadní trhlinou velmi liberální československé ústavy bylo právě výše zmíněné umělé vytvoření československé národnosti¹⁴¹, která ignorovala Pittsburskou dohodu, která uznávala existenci samostatného slovenského národa.¹⁴²

---

¹³⁸ Bradley, John: *Czechoslovakia: External Crisis and Internal Compromise*. 2000, s. 87-88.

¹³⁹ Tamtéž, s. 88.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 90.

¹⁴¹ Na druhou stranu zde Bradley zcela opomíjí fakt, že právě to bylo klíčové pro vytvoření dojmu jednoho národa a národnostní většiny, díky kterému Masaryk prosadil u západních mocností myšlenku vytvoření samostatného Československa (pozn. autora).

Průlom ve vztahu k německé menšině nastal v roce 1926, kdy poprvé vstoupili do vlády německé tzv. aktivistické strany, tedy agráři, živnostníci a křesťanští demokraté. O to více překvapivý byl masivní nárůst podpory Henleinovy *Sudetendeutsche Partei* ve třicátých letech, protože německá menšina byla vcelku úspěšně integrována do československého státu.¹⁴³

Politický systém: demokracie a „stát stran“

Koncepce československého demokratického systému se silně podobala (a oficiálně měla za vzor) politický systém francouzské třetí republiky, nicméně ve skutečnosti byl v podstatě kopií rakouského systému. Prezident disponoval rozsáhlými pravomocemi – krom jmenování a odvolání vlády mohl také rozpustit parlament.¹⁴⁴ Na druhou stranu zde existovala jistá specifika, obzvláště ve vztahu mezi parlamentem a vládou, neboť ho vláda soustavně omezovala. Navíc bylo v ústavě zakotveno, že držitelé vládní a výkonné moci mohli parlament rozpouštět.¹⁴⁵ Obě komory parlamentu měly jiné funkční období – zatímco senát měl osmileté funkční období, poslanecká sněmovna byla volena na šest let, nicméně s výjimkou období 1929-1935 byl vždy obě komory předčasně rozpuštěny. Průměrná životnost parlamentu byla do roku 1929 tři roky a osm měsíců.¹⁴⁶ Dalším prvkem, který odlišoval československý demokratický systém od „klasického“ francouzského parlamentarismu byl parlamentem, nikoliv přímo lidem volený prezident.¹⁴⁷

Československá první republika bývá často označována jako stát politických stran, ačkoliv jejich existence nebyla nijak právně nebo ústavně zakotvena.¹⁴⁸ Díky vázaným kandidátním listinám měly strany velkou kontrolu nad poslanci a naopak volič měl menší (resp. žádnou) možnost ovlivňovat složení kandidátní listiny nebo pořadí kandidátů. Zvolený poslanec se pak navíc stával jen vykonavatelem strany, případně jen jejich vůdců.¹⁴⁹

Jedním ze zvláštních znaků politického systému první republiky byla instituce tzv. „pětky“, což byl orgán složený ze zástupců pěti hlavních politických stran. Představovala mimoparlamentní dohodu stran a zároveň jejich nadvládu, neboť tento mechanismus odsouval

---

¹⁴² Tamtéž, s. 97.

¹⁴³ Tamtéž, s. 94.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 95.

¹⁴⁵ Broklová, Eva: *Československá demokracie*. 1992, s. 28.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 31-33.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 28.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 75.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 82-83.

parlament do pozadí.¹⁵⁰ *Na jedné straně sice napomohla k pacifikaci široké škály menšinové protistátní a protisystémové opozice, na druhé straně vedla k rozporu mezi psaným textem Ústavy a jeho praktickým naplňováním, slabému parlamentu, růstu dominance exekutivy a posilování oligarchizace stranokratického systému.*¹⁵¹

Nejsilnější politickou stranou byla do svého rozštěpení sociální demokracie, kterou po jejím oslabení odštěpením komunistické strany na místě nejsilnější strany vystřídala agrární strana. Nicméně první československá vládní koalice – rudo-zelená, měla po volbách 1920 v parlamentu pohodlnou většinu.¹⁵²

Velmi zásadním problémem československé demokracie byla absence možnosti alternace moci – složení vládní koalice se proměňovala jen minimálně, od roku 1929 a nástupu tzn. „široké“ koalice v podstatě vůbec. Důvodem byla existence silné antisystémové opozice, kterou zpočátku tvořily německé a maďarské strany (které se od roku 1926 ovšem již účastnili vládní koalice), poté silná komunistická strana a nakonec slovenští autonomisté (a později separatisté) a německá SdP.¹⁵³

Průměrná doba životnosti československých vlád byla patnáct měsíců, ale i tak patřilo Československo ke státům s největší stabilitou vlád.¹⁵⁴

Armáda, kterou Masaryk původně zamýšlel zrušit a vytvořit místo ní mnohem levnější milici, zůstala nakonec vzhledem k tehdejší situaci v Evropě zachována, nicméně neměla své záležitosti nikdy zcela ve svých rukou. Až na jednu výjimku (gen. Husák) byli všichni ministři obrany za dobu trvání první republiky civilisté, takže armáda byla zcela podřízena civilní moci.¹⁵⁵ Absence armádní autonomie dle mého názoru silně snižuje možnost intervence armády do politiky, takže na rozdíl od např. dříve zmiňovaného Portugalska zde existovala jen velmi malá šance vojenského převratu.

Vládnoucí strany, ať už pravicové nebo levicové, věřily v liberální demokracii a ekonomicky v „kontrolovaný“ kapitalismus (se státními zásahy do soukromého podnikání). Pravicové strany kontrolovaly tři obchodní banky, skrze které ovládaly rozvoj průmyslu i

---

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 45.

¹⁵¹ Rataj, Jan: *Návrat a nástup*. 2006, s. 63.

¹⁵² Bradley, John: c. d., s. 98.

¹⁵³ Broklová, Eva: c. d. 1992, s. 38.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 40.

¹⁵⁵ Bradley, John: c. d., s. 96.

zemědělství, což levice vyvažovala vlivem a kontrolou organizací pracujících (v odborech bylo organizováno 40-45% pracujícího obyvatelstva).¹⁵⁶

Československé hospodářství bylo silně závislé na exportu, převážně zbrojním, a tudíž bylo velmi citlivé na vývoj světové ekonomiky. V důsledku toho na ni velmi tvrdě dopadl krach New Yorkské burzy roku 1929 a následující ekonomická krize. Jen díky silné sféře sociálního zabezpečení, které velkou měrou přispívalo k politické a ekonomické stabilitě, zůstala První republika demokratickou a stabilní zemí s relativně vysokým životním standardem.¹⁵⁷

Cesta k autoritářské situaci

V roce 1926 byl předseda agrárníků Švehla jediným agráříkem, kterému prezident důvěřoval a jediný, kdo byl schopný řídit stát, který neustále ohrožovala radikální levice. Po roce 1926 se již Masaryk systém přestal aktivně řídit, neboť už to nebylo třeba – systém začal sám fungovat, a tak Masaryk zůstal už jen v pozadí, nicméně stále s ním byly diskutovány zásadní otázky. Navíc se Švehlovi podařilo do vládní koalice zahrnout i německé občanské strany, což byl velký pokrok ve vztahu k německé menšině.¹⁵⁸

Navzdory zahraniční podpoře bylo Československo v mezinárodním společenství nebezpečně izolované. Počáteční konflikty ho vzdálily od demokratického Německa a Rakouska, vztah s Polskem a Maďarskem zůstal v důsledku ozbrojených střetů velmi chladný a spíše vyčkávali na možnost vyřídit si účty s tímto chráněncem západních spojenců. Mezinárodní bezpečnost Československa od roku 1920 fakticky závisela výhradně na moci a vlivu Francie, zatímco jeho sousedé k němu byli nepřátelští – ať už z důvodu etnických problémů, nebo kvůli jeho ekonomické prosperitě.¹⁵⁹

Poslední demokratické volby z května 1935 přinesly několik překvapení. Jednak zredukovaly počet zvolených stran, jednak se poprvé do národního shromáždění dostali fašisté (resp. ti, co se za ně označovali). Největším překvapením byl velký zisk nové německé strany – *Sudetendeutsche Partei*, která získala 15% hlasů, zatímco ostatní německé strany utrpěly velké ztráty. Dalším překvapením byl poměrně slušný zisk slovenského

---

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 95.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 98.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 99-100.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 102.

Autonomistického bloku, který získal 7% a po zemských volbách, kde získal 29% hlasů, se stal největší politickou stranou na Slovensku.¹⁶⁰

V roce 1935 se rovněž konaly hned dvoje prezidentské volby. V prvních, konaných v květnu, byl opět zvolen Masaryk, nicméně v prosinci ze zdravotních důvodů abdikoval a bylo nutné uspořádat nové volby. Agráři byli nejsilnější strana, chtěli prosadit vlastního kandidáta, nicméně Masaryk měl již zvoleného svého nástupce, kterým byl dlouholetý ministr zahraničí Edvard Beneš, který byl nakonec zvolen většinou 340 hlasů.¹⁶¹ Rudolf Beran se dokonce pokusil k prosazení agrárního kandidáta spojit pravicová seskupení a vytvořil tzv. prosincový blok, skládající se z republikánské strany, živnostenské strany, Národního sjednocení, Hlinkovy slovenské ľudové strany (HSLŠ), Národní obce fašistické (NOF) a SdP.¹⁶²

Německo, tehdy již pod vedením Adolfa Hitlera, se již v této době vracelo na post evropské mocnosti a vytvářelo na Československo stupňující se tlak. Silně mu k tomu napomáhala německá menšina a největší německá strana v Československu, SdP, jež se stala nacistickou pátou kolonou, jejímž úkolem bylo stupňovat autonomistické požadavky vůči vládě a nakonec sehrát jednu z klíčových rolí při rozbití Československa.¹⁶³

Hlavní impulz ke zhroucení československé demokracie nepřišel zevnitř, ale zvenčí. Tímto impulzem byla mezinárodní konference konaná v Mnichově 29. září 1938, kde zástupci evropských mocností – Anglie, Francie, Německo a Itálie bez účasti československých zástupců rozhodli o nutnosti Československa odstoupit sudetoněmecké území.¹⁶⁴

První fáze druhé republiky – národní revoluce

V důsledku Mnichovské dohody přišlo Československo o 41 098 km² a 4 879 000 obyvatel, což představovalo téměř 30% území a 33% obyvatel.¹⁶⁵ Téměř okamžitě započalo hledání viníků této tragédie. Za hlavní strůjce národní katastrofy bylo označeno dosavadní liberálně demokratické uspořádání v čele s politickými stranami, neboť v kritické chvíli selhalo a nedokázalo obhájit základní národní a státní zájmy. Důvod obratu kritiky směrem

---

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 104.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 104.

¹⁶² Rataj, Jan: c. d. 2006, s. 64.

¹⁶³ Olivová, Věra: *Dějiny První republiky*. 2012 s. 210-213.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 280-281.

¹⁶⁵ Kárník, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918-1938)*. 2003, s. 625.

„dovnitř“ byl hlavně kvůli nemožnosti v současné mezinárodní situaci otevřeně kritizovat Německo a i signatáře mnichovské dohody.¹⁶⁶

Mnichovský diktát přijala úřednická vláda generála Jana Syrového, která byla 4. října obměněna a post ministra zahraničí zaujal italo-filsky a germano-filsky orientovaný agrárník František Chvalkovský. Den nato pak abdikoval prezident Beneš, který tímto vyhověl výzvam domácích politiků a armádních špiček, ovšem hlavním iniciátorem tohoto tlaku bylo Německo, jehož velmocenský faktor se po Mnichovu stal i činitelem vnitřní politiky zbytkového Československa.¹⁶⁷ Toto počáteční období druhé republiky, zakončené přijetím zmocňovacího zákona v prosinci 1938 nazývala oficiální propaganda „podzimní revolucí“ či „národní revolucí“, jejímiž hlavními znaky bylo obecně sdílené poznání o nutnosti politického stmelení národa, což v překladu znamenalo především zjednodušení přebujelého politického stranicví.¹⁶⁸

Cílem konzervativní revoluce mělo být nastolení „autoritativní demokracie“, jenž byla ovšem formulována natolik vágně, že mohla „*u demokratické části české veřejnosti vzbuzovat naděje, že [...] bude reformním stabilizačním řádem, který odstraní některé excesy stranokracie první republiky a vrátí československé parlamentní demokracii to, bez čehož nemůže fungovat dlouhodobě žádná parlamentní demokracie – autoritu osobností, institucí a hodnot, a to takovou cestou, že nebudou porušovány občanské svobody*“¹⁶⁹. Dle mého názoru právě tyto vágní formulace budoucí podoby „autoritativní demokracie“, publikované např. Rudolfem Halíkem v agrárním tisku (článek „Jdeme ke zjednodušení politických poměrů“ nebo „Vyjasnit politické poměry!“¹⁷⁰) jedním z důkazů existence autoritářské situace (neboť v pomnichovské situaci již nelze hovořit o demokracii), kdy si stávající elity nebyly jisty, jak by měl nový režim vypadat. Nemělo se již jednat o liberální demokracii prvorepublikového ražení, nicméně o podobě nového režimu buď nepanovala shoda, nebo celková představa o něm byla jen velmi nejasná, a to až do schválení zmocňovacího zákona v prosinci 1938, který představuje zlom v druhorepublikovém režimu, neboť de facto vyřazoval ze hry parlament a činil z exekutivy hlavního aktéra politického dění nového režimu. Od tohoto momentu lze dle mého názoru hovořit o počáteční fázi autoritářského režimu.

---

¹⁶⁶ Gebart, Jan; Kuklík, Jan: c. d., s. 38-40.

¹⁶⁷ Rataj, Jan: c. d. 1997, s. 15.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 15-16.

¹⁶⁹ Rataj, Jan: c. d. 2006, s. 65.

¹⁷⁰ Venkov, č. 249, 22. 10. 1938 a č. 262, 6. 11. 1938.

Dosavadní systém liberální parlamentní demokracie se zhroutil a do čela revize politického a duchovního života se dostaly síly konzervativní pravice pod taktovkou agrární strany a jejího vedení v čele s předsedou Rudolfem Beranem, čímž došlo k naplnění dlouhodobé snahy o agrární hegemonii ve státě. Posun směrem od liberálně demokratické strany započal u agrárníků už po odchodu Antonína Švehly z politiky, kdy došlo k omezení prohradního křídla, a strana se posunula směrem ke krajní pravici, když v jejím vedení převládli politici, „*volající po autoritativním státě a příkládající mimořádný význam hodnotám paternalistického konzervatismu a tradicionalismu (J. Zadina, J. Vraný, V. Stoupal a R. Beran)*“¹⁷¹. Strana se navíc sblížila s šlechtickým velkostatkem a prohlubovala své kontakty s katolickou hierarchií a pravicovou protišrámkovskou opozicí v české zemské Československé straně lidové.¹⁷¹

Součástí „národní revoluce“ byla také likvidace právního státu a souběžně s jeho demontáží a likvidací demokratických institucí probíhala celospolečenská personální čistka, směřovaná proti „benešovcům“, tj. proti Hradu a jeho spolupracovníkům, nedostatečně „flexibilním“ demokratům, liberálům, socialistům, emigrantům a židům.¹⁷² Vzestup antisemitismu je patrný z dobového tisku, které se často snažilo tvářit jako mířené jen proti židům, přicházejícím ze zahraničí (např. článek Odmítejte přísliby domovského práva emigrantům, který rozebírá situaci přistěhování židovských rodin do Písku a snahu o získání domovského práva – „*Zdravý selský rozum našich obecních funkcionářů postřehl ihned nové národní nebezpečí a proto všechny tyto venkovské obce odmítl dáti těmto židovsko-německým emigrantům příslib domovského práva. [...] Vydejte ihned nařízení proti usazování se emigrantů na našem území a ty, co se zde usadili od r. 1914 vypovězte!*“¹⁷³, dále např. článek Židovská emigrace nechápe, že ji tu nechceme¹⁷⁴, nebo článek „Židé nejsou účastni dřiny našich lidí“, ukazující statistiku, že Židé se soustřeďují v profesích s nízkým podílem fyzické práce¹⁷⁵ či článek „Židovská otázka bude brzy řešena“, zabývající se regulací počtu židovských úředníků¹⁷⁶), stejně tak ho lze vyčíst z některých prohlášení druhorepublikových státníků, např. projev Rudolfa Berana, otištěný ve Venkovu jen pár dní po přijetí mnichovského diktátu („*[...] vypovězení uprchlých Němců, Židů a Henleinovců a propuštění*

¹⁷¹ Rataj, Jan: c. d. 1997, s. 24-26.

¹⁷² Rataj, Jan: c. d. 2006, s. 66.

¹⁷³ Lidový deník, č. 235, 6. 10. 1938.

¹⁷⁴ Lidový deník, č. 245, 16. 10. 1938.

¹⁷⁵ Lidový deník, č. 266, 6. 11. 1938.

¹⁷⁶ Lidový deník, č. 310, 30. 12. 1938.

*jich ze státních služeb v novém státním útvaru.*¹⁷⁷, nebo „*Budeme také řešit otázku židovskou. Poměr státu k těm židům, kteří jsou již dlouho usazeni na území republiky a kteří mají pozitivní vztah k potřebám státu, nebude nepřátelský.*“¹⁷⁸. Nejtvrděších antisemitských výroků se dopouštěla mládežnická organizace Strany národní jednoty (SNJ) – Mladá národní jednota (MNJ): „*Nebudeme se starat o mezinárodní přivandrovalce. O Židy ať se stará svět. Národní duchod patří členům národa.*“¹⁷⁹). Rasový princip by obsažen i v jejím programu: „*Národ je útvar přirozený, daný krví, jazykem a půdou, k němuž nelze přistoupiti pouhým projevem vůle. Proto Židé, kteří jsou národem zvláštním, [...] nejsou našimi národními příslušníky. Židé budou zásadně považováni za jinonárodní menšinu a jejich právní postavení bude upraveno zvláštním zákonem*“¹⁸⁰.

Pozoruhodné je, že značnou část stranické, státní a technokratické byrokracie druhé republiky, která se k demontáži parlamentní demokracie bez velkých skrupulí spojila s „fašisty“, resp. radikální pravicí, představovala část mocenské oligarchie první republiky¹⁸¹, podobně, jako tomu bylo v autoritářské situaci a následném budování autoritářského režimu v dříve zmíněném Portugalsku a Rakousku.

Fašismus ve druhé republice

Česká hnutí, hlásící se k fašismu, se ve druhé republice stala poprvé součástí vládnoucí elity, ačkoliv se jejich část snažila v SNJ vyvíjet frakční činnost, což svědčí o posunu režimu někam k pomezí konzervativní autoritářské pravice a radikální pravice.

Rád bych zde rozporoval obecně přijímanou interpretaci, že česká hnutí, hlásící se k fašismu, lze považovat za opravdu fašistická, neboť se dle mého názoru – s přistoupením k definici fašismu podle Rogera Griffina (viz dříve) a rozdělení nedemokratických pravicových proudů podle Stanleyho Payna - jednalo spíše o radikální pravici.

Jádrem fašismu, jak bylo zmíněno dříve, je palingenetická forma populistického ultranacionalismu. Odkazuje tedy k nějakému velkému dějinnému období národa, které bylo zničeno a které je třeba znovu nastolit za pomoci obrozeného národa. Navíc je fašismus podle Griffinovy definice revoluční – snaží se svrhnout stávající řád a ustavit zcela nový.

---

¹⁷⁷ Venkov, č. 233, 4. 10. 1938.

¹⁷⁸ Venkov, č. 294, 14. 12. 1938.

¹⁷⁹ *Hlas mladé generace*, Venkov, č. 1939, 3. 1. 1939

¹⁸⁰ Rataj, Jan: c. d. 1997, s. 103.

¹⁸¹ Rataj, Jan: c. d. 2006, s. 60.

Český fašismus dle mého názoru k fašistickým hnutím nelze řadit, protože u něj oba tyto zásadní prvky absentují. Jeden z představitelů českého fašismu – Radola Gajda – ve svých textech sice poměrně důkladně rozebírá ideu, kvality a podrobně popisuje model stavovského státu, ale jakýkoliv revoluční apel, mající za cíl svrhnout stávající řád a nastolit zcela nový, u něj zcela absentuje. Kritizuje tehdejší demokratický systém pro jeho korupci, kritizuje kapitalismus pro jeho společenskou nezodpovědnost, ale nikde se nezmiňuje o nějakém českém „zlatém věku“, který by bylo třeba vzkřísit. Naopak co je u něj přítomno a je dle mého názoru značně proti duchu fašismu, je panslavismus, který propaguje ve své zahraničněpolitické koncepci fašistického českého státu, opírající se, podle vzoru Karla Kramáře, o slovanskou jednotu pod vedením silného bolševiků zbaveného Ruska.¹⁸²

Na druhou stranu „fašisté“ nebyli vstupem do SNJ neutralizováni, naopak měli určitý vliv na rétoriku strany, která částečně přibírala jejich politický styl, jakým bylo popírání nezbytných etických civilizačních komponentů, vojácký dril, technická a matematická racionalita, kult násilí a sociální darwinismus. Zdrojem tohoto směřování ovšem nebyl pouze český „fašismus“, nýbrž i integrální katolíci¹⁸³, kteří stejně jako jejich rakouští ideoví soukmenovci čerpali z papežské encykliky *Quadragesimo anno* z května 1931, která kromě kritiky liberálního kapitalismu a marxismu rozvíjela a sakralizovala předmoderní hodnoty stavovského uspořádání.¹⁸⁴ Důvodu přebírání fašistického politického stylu a vlivu „fašistů“ na tento proces se budu věnovat později.

Nová celonárodní strana a nový stranický systém

Československá veřejnost došla k přesvědčení, že příčinou národní porážky byla liberální demokracie, která je nereformovatelná a má tendence směřovat ke krizi a rozvratu. Jako řešení předdeslali republikáni projekt nového politického systému, ve kterém by ústřední roli hrála nová Strana národní jednoty, k jejímuž budování dostal Beran na začátku listopadu mandát od stranického vedení a o jejímž vzniku měl jednat s předsedy ostatních stran. Strana národní jednoty měla být „*stranou činorodého nacionalismu, neznající pravičáctví či levičáctví, mající vůli odstranit z veřejného života ,vše, co dusilo, oslabovalo a dovedlo až k pohromě*“.¹⁸⁵ Nemělo jít o pouze mechanické slučování stran, nýbrž o budování na novém základě, kde neměla být trpěna existence frakcí.¹⁸⁵

---

¹⁸² Gajda, Rudolf: *Ideologie čl. fašismu*. 1931.; *Stavovská demokracie národního státu*. 1934.

¹⁸³ Rataj, Jan: c. d. 1997, s. 78.

¹⁸⁴ Rataj, Jan: c. d. 2006, s. 64.

¹⁸⁵ Rataj, Jan: c. d. 1997, s. 28.

Dne 12. listopadu se sešli k poradě představitelé bývalých koaličních stran, kde došlo k předběžné dohodě o vytvoření nové politické strany. Zároveň bylo na schůzce zdůrazněno, že domácí poměry a celková situace nesnesou více než dvě politické strany a měl zde být tedy shora implementován dvoustranický systém podle anglického vzoru, založený na principu existence vládní strany a loajální opozice.¹⁸⁶ To byla ovšem iluze, neboť anglický systém byl soutěživý, zatímco dvoustranický systém druhé republiky, sestávající z hegemonní Strany národní jednoty (SNJ), která se identifikovala s národem a státem, a Národní strany práce (NSP), která byla ovšem trvale vyřazena z podílu na moci a nemohla hrát ani úlohu kontrolující opoziční strany, byl systémem nesoutěživým. Důvod existence druhé, „opoziční“, strany, byl čistě takticky účelový, aby pro západní mocnosti byla udržena alespoň iluze demokracie a režim druhé republiky mohl lépe vyjednávat zahraniční půjčky.¹⁸⁷

Strana národní jednoty vznikla 18. listopadu 1938 po rozpuštění Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, Čs. strany národně socialistické, Čs. živnostensko-obchodnické strany středostavovské, Národního sjednocení, Čs. strany lidové v Čechách a národní ligy.¹⁸⁸ Do SNJ vstoupila nakonec i Národní obec fašistická pod vedením bývalého generála Radoly Gajdy a Akce národní obrody (ANO).¹⁸⁹ Předsedou SNJ se stal Rudolf Beran, místopředsedy pak F. X. Hodáč (národní demokracie), J. Stříbrný (národní liga), Radola Gajda (NOF), Otakar Klapka (národněsocialistická strana), Bohumil Stašek (ČSL), Karel Chalupa (živnostenská strana) a Josef Černý (republikánská strana).¹⁹⁰

Program SNJ se odvolával na budování „autoritativní demokracie“, jejíž podstata podle Jana Rataje spočívala „v otevřené nekontrolovatelné oligarchické vládě stranických vůdců pravicově konzervativního autoritářského zaměření. Autoritativní demokracie představovala vlastně pokleslý konec čs. parlamentní demokracie. Zároveň vyjadřovala i neochotu klasické konzervativní pravice akceptovat mocenské ambice českého fašismu, nechat se jím ovládat. Beranův autoritářský okruh chtěl čerpat z tradičních konzervativních zdrojů českého antidemokratismu. Na těsnější spolupráci s fašismem však přistoupil. V ní se projevila radikalizace pomnichovské konzervativní elity. Fašistický aktivismus, jemuž byl dán prostor zejména v propagandě a organizacích mládeže SNJ, měl svých ofenzivním stylem

---

¹⁸⁶ Gebart, Jan; Kuklík, Jan: c. d., s. 55.

¹⁸⁷ Rataj, Jan: c. d. 2006, s. 67.

¹⁸⁸ Gebart, Jan; Kuklík, Jan: c. d., s. 55.

¹⁸⁹ Rataj, Jan: c. d. 2006, s. 59.

¹⁹⁰ Rataj, Jan: 1997, s. 31.

získat novému režimu masovou podporu a zároveň svou destruktivní schopností eliminovat politického protivníka ¹⁹¹.

Definitivní úprava stranického systému a potvrzení vedoucí role Strany národní jednoty nastala vydáním vládního nařízení z 23. prosince 1938, které upravovalo zakládání nových politických stran. Ty mohly být nově zakládány pouze s povolením vlády, jež nebyla v tomto případě ničím vázána. Navíc vláda mohla jakoukoliv politickou stranu rozpustit, pokud uznala, že její činnost ohrožuje veřejný zájem. ¹⁹²

Prezidentská volba

S osobou nového prezidenta usilovala agrární pravice o naplnění svého dlouholetého přání nastolit prezidenta jako pouhého reprezentanta státu a upevnit postavení premiéra v maximální možné míře. Instituce Hradu coby mocenského centra, ovlivňujícího politiku státu, tak měla nadobro zaniknout. ¹⁹³

Nový kandidát na prezidentský post byl nalezen v osobě předsedy Nejvyššího správního soudu JUDr. Emila Háchy. Nejen, že se na jeho osobě shodli domácí politické špičky, ale velmi dobrý posudek dostal Hácha i od německé strany, pravděpodobně i díky jeho stykům s Akademií pro německé právo, kde se netajil svým porozuměním k nacistické právní filozofii. ¹⁹⁴

Emil Hácha byl vzdělaný konzervativní katolík a typický představitel předrepublikánské elity. Zastával konzervativní austroslavistické postoje, byl odpůrcem liberální demokracie a naopak stoupencem privilegovaného parlamentarismu 19. století. Na rozdíl od svých prezidentských předchůdců se nepodílel na vzniku ČSR a novému státu sloužil spíše s chladnou rezervou. ¹⁹⁵

Prezidentem byl Hácha zvolen 30. listopadu 1938, nicméně legitimita této volby byla poněkud nahlodána faktem, že se volby neúčastnili (a ani nemohli) všichni poslanci a senátoři, zvolení v roce 1935. ¹⁹⁶

---

¹⁹¹ Tamtéž, s. 34.

¹⁹² Schelle, Karel: *Československé dějiny státu a práva v dokumentech*. 1993, s. 199-200.

¹⁹³ Rataj, Jan: c. d. 1997, s. 40.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 41.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 42.

¹⁹⁶ Gebart, Jan; Kuklík, Jan: c. d., s. 96.

Bezprostředně po svém zvolení jmenoval prezident Hácha 1. prosince 1938 na návrh SNJ novou vládu, v jejímž čele stál Rudolf Beran. Velmi zásadní rozdíl od předchozích vlád spočíval v tom, že ve vládě „národní obrody“, jak se sama označovala, byl jednak počet ministerských křesel omezen na minimum, a jednak v ní neusedli představitelé politických stran a další politické osobnosti, nýbrž odborníci bez větší politické praxe. Národní strana práce ve vládě (samozřejmě) své zástupce neměla.¹⁹⁷ Jednalo se o první vládu vytvořenou na podkladě ústavního zákona o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi, takže byl současně s ní jmenován i pětičlenný kabinet autonomní Slovenské krajiny a dvoučlenná vláda Podkarpatské Rusi.¹⁹⁸

Federalizace a vznik Česko-Slovenska

Mnichovská tragédie umožnila plný rozvoj slovenských separatistických snah a vytvoření autonomní slovenské vlády pod taktovkou HSĽS, která zcela ovládla politický život na Slovensku a která chápala mnichovskou dohodu především jako úder proti českému národu.¹⁹⁹

Výkonný výbor HSĽS v průběhu mnichovské krize vystupňoval své požadavky a žádal uznání svébytnosti slovenského národa a požadoval jeho uskutečnění formou ústavního zákona, který „[...]měl stvrdit primární kompetence slovenského sněmu, uzákonit slovenštinu jako úřední řeč a vytvořit Slováky vedené a obsazené ministerstvo pro správu Slovenska“.²⁰⁰

Rozhodujícím bodem o budoucí státoprávní a politické podobě Slovenska pak bylo jednání z 5. a 6. října v Žilině, kde se na společném postupu – vyhlášení autonomie - dohodli zástupci HSĽS a ostatních slovenských stran a v podstatě tím přistoupili na řešení, navrhované HSĽS. Pražská vláda Žilinskou dohodu přijala a jmenovala poslance Josefa Tisa ministrem pro správu Slovenska.²⁰¹

O stejnou míru autonomie, jakou požadovali a následně dosáhli zástupci slovenské politické reprezentace, se začali ucházet i zástupci Podkarpatské Rusi, kteří také dosáhli ustavení zvláštního ministerstva pro Podkarpatskou Rus.²⁰²

---

¹⁹⁷ Rataj, Jan: c. d. 1997, s. 45.

¹⁹⁸ Gebart, Jan; Kuklík, Jan: c. d., s. 98.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 73.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 74-75.

²⁰¹ Tam též, s. 76-80.

²⁰² Tamtéž, s. 84.

Zákon o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi schválila sněmovna 19. listopadu a 23. listopadu byl vtělen zákon o autonomii Slovenskej krajiny vtělen do sbírky zákonů (zákon o autonomii Podkarpatské Rusi až 16. prosince) a vešel tak v platnost. Zároveň tím byl kodifikován nový název republiky s pomlčkou, který se poprvé objevil v Pittsburské dohodě.²⁰³

Komunistická a sociálnědemokratická strana ukončily svou činnost a HSLS se naplno ujala „zjednodušování“ politického života a od 8. listopadu začala existovat budoucí jediná slovenská politická strana – Hlinkova slovenská ľudová strana – Strana slovenské národní jednoty (HSLS – SSNJ). Následné volby do slovenského sněmu měly vyloženě nedemokratický charakter, neboť lidé mohli volit pouze jednotnou kandidátku HSLS - SSNJ. Strana navíc disponovala vlivným mocenským nástrojem v podobě vlastní ozbrojené milice – Hlinkovy gardy, která postupně početně rostla a získávala politický vliv a v níž se soustředily separatistické síly, směřující k vytvoření samostatného slovenského státu.²⁰⁴

Zmocňovací zákon – cesta k autoritářskému režimu?

Zmocňovací zákon nebyl v československém prostředí novým jevem - jeho předobrazem byl prvorepublikový zmocňovací zákon, přijatý v roce 1933 vládou Jana Malypetra jako nástroj k efektivnějšímu zvládnání důsledků hospodářské krize. Tento zmocňovací zákon neměl postavit parlament na vedlejší kolej, nýbrž měl dát vládě do rukou prostředek, kterým by pružněji a rychleji mohla reagovat na nové problémy. Navíc při přijetí každého opatření na základě tohoto zákona měl parlament možnost se do čtrnácti dnů sejít a rozhodnout, zda takové opatření přijímá.²⁰⁵

Projednávání zmocňovacího zákona bylo odloženo až do prosince, neboť jeho schválení chtěli slovenští poslanci projednat až po vyhlášení autonomie, aby tak nepředali mimořádnou rozhodovací moc do rukou Syrového vlády a prezidenta.²⁰⁶

Parlament jako instituce byl za druhé republiky jedním z dědictví bývalého politického systému, které bylo velmi brzy znehodnoceno. Plenární zasedání bylo svoláno pouze třikrát – a to aby jednak schválilo ústavní zákon o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi, jednak aby zvolilo nového prezidenta a nakonec aby schválilo již zmiňovaný zmocňovací zákon,

---

²⁰³ Tamtéž, s. 88.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 91-92.

²⁰⁵ Broklová, Eva: c. d. 1992, s. 113.

²⁰⁶ Gebart, Jan; Kuklík, Jan: c. d., s. 87.

který parlament zcela vyřadil z politické hry a načrtnul cestu směrem k autoritářskému režimu.²⁰⁷

Ústavním zákonem o mimořádné moci nařizovací schváleným 15. prosince 1938 získal prezident republiky právo vydávat dekrety, kterými mohl měnit ústavu, i činit opatření, ke kterým bylo potřeba ústavního zákona. Předpokladem byl jednomyslný návrh vlády za účasti většiny členů slovenské a podkarpatoruské vlády.²⁰⁸ Formálně tak Beranova vláda získala moc jako žádná jiná před ní. Disponovala nejen výkonnou, ale i zákonodárnou mocí. Parlament tak už nebyl pouze slabý, ale ztratil jakýkoliv význam, ostatně do konce éry druhé republiky se již nesešel. Vláda byla ovšem v skutečnosti také velmi slabá, neboť ji plně kontrolovala SNJ – obě složky personálně spojovala osobnost R. Berana. Politické rozhodování tak bylo plně v rukou SNJ, které plně ovládali bývalí členové republikánské strany.²⁰⁹

Schválení zmocňovacího zákona tak lze považovat za milník, kterým přechází autoritářská situace, tedy období s velmi nevyjasněným budoucím politickým vývojem, k budování autoritářského režimu, který by pravděpodobně nebyl okupace z 15. března dospěl ke své konsolidaci. O konsolidovaném autoritářském režimu dle mého názoru nelze v období druhé republiky hovořit, neboť mu chybí jeden ze základních prvků, a to ústava, neboť v éře druhé republiky stále platila ústava z roku 1920. Právě z důvodu platnosti prvorepublikové ústavy lze považovat většinu rozhodnutí zákonodárných a výkonných orgánů pomnichovské republiky za protiústavní a z právního hlediska zpochybnitelnou.²¹⁰

V roce 1939 pak politické elity pokračovaly v kurzu směrem k autoritářskému režimu – uzavírala se celospolečenská personální čistka od kádrů prvorepublikového režimu a přecházela do polohy čistky arizační, vedla se diskuse o smyslu Národní strany práce: „*Když je jen jedna cesta, když je jen jeden národní, státní úkol a cíl, proč by neměla stačit také jen jedna společná a soustřeďující skupina pro politiku srdcí nejlepších lidí? Proč bychom měli mít dvě skupiny? Všichni si přejeme klidný vývoj. Nelze někoho do Národní jednoty strkat násilím, ale nelze také udržovat systém, který plnému sjednocení národa zrovna neslouží a který by mohl být zárodkem štěpení národa ve dva odpůrčí tábory.*“²¹¹ Pro případné volby se uvažovalo, dle příkladu Slovenska a Podkarpatské Rusi, o jednotné kandidátní listině: „*Jistě*

²⁰⁷ Prečan, Vilém: *V kradném čase*. 1994, s. 23.

²⁰⁸ Mates, Pavel: *Mezi Mnichovem a Berlínem*. 1992, s. 106-107.

²⁰⁹ Rataj, Jan: c. d. 1997, s. 46-47.

²¹⁰ Uhlíř, Jan B.: *Druhá republika*. 2003, s. 128-129.

²¹¹ Venkov, č. 58, 9. 3. 1939.

*už při nových volbách ukáže se nezbytnost jen jedné kandidátní listiny a společného klubu – bude na to mít vliv i postup na Slovensku a Karpatské Ukrajině. [...] Naprostý volební úspěch jedné kandidátky na Slovensku tak i na Karpatské Ukrajině byl celým světem komentován jako důkaz politické konsolidace, soustředění a jednotné vůle národa. Máme my Češi tuto politickou hodnotu [...] ztratit jen proto, že do voleb bychom šli rozdělení na dvě strany?!*²¹²

Taktéž SNJ se začala měnit v masovou státostranu, např. apelem na státní zaměstnance, aby vstoupili do SNJ a bylo vyžadováno vyjadřování loajality vůči režimu a SNJ.²¹³ Vznikla rovněž stranická uniformovaná paramilitární organizace Stráž národa, vzešlá z její mládežnické organizace.

Paradoxně tedy okupace zbytkového Česko-Slovenska, resp. jeho české části po úplném osamostatnění Slovenska, zabránila dobudování autentického českého autoritářského režimu a jeho fašizaci vlastními prostředky a z vlastních programových zdrojů.

V Československém případě nedošlo ke zhroucení demokracie vnitřními problémy (které ovšem silně napomáhaly následné demontáži demokratického režimu), ale vnějším impulzem. Nový značně okleštěný stát se musel potýkat s řadou problémů jednak hospodářského, humanitárního (velké množství příchozích uprchlíků z odtržených území), tak národnostního, neboť na území jednak zůstal nezanedbatelný počet občanů německé národnosti a jednak byla mnichovská krize akcelerátorem autonomistických snah Slováků a Rusínů. Vzniklá autoritářská situace, která postupně přecházela v budování autoritářského režimu, byla sice z jedné strany živena ze zahraničí, neboť Německo uplatňovalo v Česko-Slovensku svůj mocenský vliv, nicméně autoritářství mělo dost domácích zdrojů, které byly během období první republiky potlačovány. Vznikal zde katolicismem ovlivněný konzervativní autoritářský režim, silně se vymezující proti liberální parlamentní demokracii a budovaný jako jednostranická diktatura. Jen okupace a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 zabránilo jeho plnému rozvinutí.

---

²¹² Venkov, č. 50, 28. 2. 1939.

²¹³ viz článek Rudolfa Halíka *Státní zaměstnanci do státní strany*, Venkov, č. 48, 26. 2. 1939.

Fašizace shora?

Aristotle Kallis přišel s tezí, že inkorporace fašistických hnutí a stran do vládních a státních struktur je výsledkem rozhodnutí „skupin elit, usilujících o udržení své moci dodáním čerstvé legitimacy nezuživým politickým systémům, kterým vládly“. Tyto mocenské skupiny a strany byly ochotny vyměnit demokratická práva a liberalismus za údajnou společenskou stabilitu spojovanou se silnou exekutivou, autoritářským stylem vládnutí a potlačením socialistických organizací. Kallis tento proces nazývá fašizací a měla podle něj dvě základní podoby. Buď došlo k přímému zapojení vedení fašistických hnutí do vlády, nebo se elity snažily převzít od fašistů soubor praktik a organizačních prvků, v podstatě provést jakousi fasádní fašizaci, využít autoritářských, mobilizačních a charismatických prvků fašistických hnutí, ale vynechat jejich radikální a antielitářský obsah. Zatímco v Německu a Itálii se elitám kooptace fašistů vymkla z rukou a hnutí si dokázala prosadit řadu svých plánů, v jiných případech si elity udržely politickou kontrolu a diktatury měly spíše konzervativní podobu.²¹⁴

Kallis definuje čtyři typy fašizace: 1. kooptaci vedení fašistického hnutí (Německo, Itálie a Rumunsko v letech 1939-1940), která pak v Itálii a v Německu vyústila ve fašistický režim; 2. dlouhotrvající alianci tradičních konzervativních sil s fašistickým hnutím, které uzná převahu konzervativců, vzdá se svých revolučních cílů a dodá režimu pouze svůj mobilizační a populistický element, ale nedosáhne žádného reálného vlivu (Španělsko během a po občanské válce); 3. kooptací méně radikálních fašistů (já bych tuto skupinu podle typologie Stanleyho Payna označil spíše za radikální pravici než za fašisty, pozn. autora) konzervativním establishmentem a využití některých symbolických výhod, které nabízí, ovšem bez realizace jeho plného programu (sem řadí Kallis Maďarsko a Rakousko – případ Rakouska budu později konkretizovat); 4. přijetí fašistických prvků shora, ať už jako preventivní krok, jehož cílem je neutralizovat autentické fašistické hnutí, nebo dokonce i v situaci, kdy žádné domácí hnutí fašistického typu neexistuje a elity se tímto rozhodnou jeho založení zabránit a využít výhod fašizující rétoriky a mobilizačních postupů (např. Španělsko za diktatury generála Primo de Rivery, balkánské státy nebo Salazarovo Portugalsko).²¹⁵

Elity podle Kallise využívaly fašizace v rámci tří odlišných typů kalkulů. Prvním typem byla „dobrovolná fašizace“, při které elity zavedly shora některé prvky fašismu, mnohdy v případě, že v domácích podmínkách žádné fašistické hnutí neexistovalo. Kallis

---

²¹⁴ Buben, Radek; Pullmann, Michal; Spurný, Matěj; Růžička, Jiří: *Diktatura a autoritářské režimy*. 2014, s. 305.

²¹⁵ Tamtéž, s. 306.

jako takové příklady vidí Španělsko, balkánské státy či Polsko, Buben a spol. se pak domnívají, že by se mezi tyto příklady dala zařadit i druhá republika, v níž se zavádění pravicového autoritářství inspirovalo u zahraničních vzorů (ačkoliv, jak ukazují dříve, existovalo i dost domácích zdrojů autoritářství, pozn. autora), s čímž souhlasím a dále se pokusím doložit. Druhým typem byla „preventivní fašizace“, ke které došlo v zemích, v nichž existoval pocit ohrožení ze strany fašistických hnutí (např. v této práci zmiňované Rakousko, kde byla ohrožujícím hnutím NSDAP či Salazarovo Portugalsko a jeho konflikt s národními syndikalisty). Třetím typem je pak „fašizace jako poslední možnost“. Jedná se o situaci, kdy je rozdělená elita bezradná, v zemi je podle ní příliš vysoká sociální mobilizace a údajnou hrozbu „socialistické agitace“ považuje za největší ohrožení. Elita proto odevzdává vládní moc (ale nikoliv režim) do rukou vůdců fašistického hnutí, jevícím se jako relativně mírnější než hnutí samo a majícím určitou lidovou podporu, která právě elitě schází. Jako příklady tohoto případu Kallis uvádí Itálii, kde tento krok do značné míry uspěl, a Německo, kde se to podařilo jen zčásti.²¹⁶

Druhá republika: dobrovolná fašizace shora

Druhá republika dle mého názoru patří do kategorie fašizace shora díky již dříve zmíněné absenci fašistického hnutí, neboť Národní ligu Jiřího Stříbrného bych řadil k radikální pravici a NOF Radoly Gajdy a jeho „*pivních přátel*“²¹⁷ taktéž, vzhledem k absenci velmi důležitých prvků fašismu, a to revolučního apelu a odkazu k nějakému obrazu slavné minulosti, jejíž velikost a slávu je třeba navrátit obrozenému národu.

Za fašizaci lze dle mého názoru jednoznačně považovat vznik jedné státostrany – SNJ, která, ačkoliv měla po celou dobu trvání druhé republiky formální opozici ve formě NSP, byla jedinou vládní stranou a ke konci tohoto období navíc sílily tendence NSP zcela zrušit. Navíc SNJ nebyla pouze hlavní vládní stranou, ale v jejím předsednictvu se odehrávalo nejdůležitější politické rozhodování, neboť jí byla vláda v podstatě zcela podřízena.

Existovala zde také jen jedna mládežnická organizace, navíc plně podřízená SNJ – Mladá národní jednota, která měla do března 1939 asi 350 000 členů. Tato organizace používala rázný pozdrav „Vlasti zdar!“, pravděpodobně po vzoru fašistických pozdravů, a začala své členy uniformovat. Navíc byly vytvořeny její polovojenské oddíly, jejichž úkolem bylo provádět nábor do SNJ, potlačovat „tříštění národních sil a dbát o národní čistotu“, tj.

---

²¹⁶ Tamtéž, s. 306.

²¹⁷ Tamtéž, s. 302.

upozorňovat na rozvratné živly a vykonávat pomocné policejní úkoly při vyhošťování emigrace a neárijce z Č-SR.²¹⁸

Velmi důležitým prvkem fašismu, který druhá republika do svého programu inkorporovala, bylo rasové pojetí národa, vnímaného jako společenství krve, k němuž není možné přistoupit svobodnou volbou.²¹⁹ Nacionalismus v českém prostředí nabyt navíc po autonomizaci Slovenska a Podkarpatské Rusi deformované, tzv. maločeské podoby, neboť byl zbaven svého tradičního protiněmeckého obsahu.²²⁰

Dalším z fašismu přebraným prvkem, inkorporovaným do druhorepublikového režimu, byl kult násilí, kdy se stávalo přirozenou hodnotou a bylo vyhlašováno jako oprávněný prostředek proti politické opozici a tzv. nežádoucím skupinám občanů.²²¹

Důležité je, že tyto fašistické prvky nebyly do režimu implementovány nějakou k moci přizvanou skupinou (i když NOF se stalo součástí SNJ), nýbrž je vytvářely a do společnosti prosazovaly konzervativní, hlavně agrární, elity, které byly u moci.

Portugalsko a Rakousko: preventivní fašizace shora

Fašistické hnutí se v Portugalsku coby Hnutí národních syndikalistů (*Movimento Nacional-Sindicalista*) objevilo až na začátku třicátých let, tedy v době, kdy se již konsolidoval Salazarův autoritářský režim a toto hnutí se proti němu muselo vymezit a představit se jako možná alternativa²²², což ho prakticky přivedlo k fašistickému modelu, neboť konzervativně-autoritářská pozice byla již zabrána Salazarem a radikálně pravicovou pozici zase okupovali integralisté (*Integralismo Lusitano*).

Na začátku roku 1932 se veřejné demonstrace národních syndikalistů nesly ve fašistickém stylu s přehlídkami polovojenského charakteru, bojovými písněmi a charismatickou ritualizací vůdcovství svého představitele Rolãa Preta.²²³

I Salazar se chtěl odlišit od radikalizujících se syndikalistů a v koncepci Nového státu ideologicky vyloučil nacionalismus a integrální korporativismus, politicky odsoudil stranické násilí, akce milicí a charismatické vůdcovství fašistických diktátorů. Vzájemné soupeření

---

²¹⁸ Rataj, Jan: c. d. 1997, s. 89-90.

²¹⁹ Rataj, Jan: c. d. 2006, s. 69.

²²⁰ Rataj, Jan: c. d. 1997, s. 94.

²²¹ Tamtéž, s. 78.

²²² Pinto, Antonio C.: c. d. 1995, s. 154-155.

²²³ Tamtéž, s. 156.

mezi NS a Salazarem vyvrcholilo v září 1935, kdy se NS ve spojení s další opozicí pokusili Salazara neúspěšně svrhnout, což ve výsledku znamenalo konec organizovaného fašismu v Portugalsku.²²⁴

Jedním z důležitých rysů fašismu, který do sebe *Estado Novo* inkorporoval, byl vznik režimní polovojenská organizace – Portugalská legie (*Legião Portuguesa*) v roce 1936, stejně jako založení mládežnických a ženských organizací, závislých na ministerstvu školství.²²⁵

Za završení „zcivilnění“ režimu, které sice nelze brát jako jeden z rysů jeho fašizace, nicméně oslabení role armády nepochybně k fašizaci napomohla, už jen tím, aby ho neohrožovala dalším převratem, byl Salazarův projev na shromáždění důstojníků v roce 1938, které symbolicky označil za vítězství „civilní diktatury“ nad vojenskou, vzniklou v roce 1926.²²⁶

Z prvních a nejdůležitějších rysů fašizace, které nesmím opomenout, bylo založení jedné režimní strany. UN měla představovat shora organizovanou koalici rozličných prvků, která měla vytvořit novou politickou entitu, stejně, jako podobné strany ve stejných typech režimů, právě jako SJN v Česko-Slovenku, resp. v českých zemích nebo v Rakousku.²²⁷ UN však hrála ve státě pouze „druhé housle“, neboť Salazar vládl skrze úřednický aparát, zatímco ryze „politické“ instituce odsunul až na druhou kolej.²²⁸ V tomto prvku bych viděl mezi Novým státem a druhou republikou poměrně zásadní rozdíl – zatímco v Portugalsku Salazar vládl skrze úřednický aparát a strana byla až na druhé koleji, v Česko-Slovensku (a to jak v české, tak slovenské části) byla vláda, i když ne přímo personálně, v rukou státní strany. Podobný rys si ovšem držely oba režimy – v Portugalsku bylo z vlády jen asi třetina ministrů členy UN²²⁹, v české vládě také nebyla většina ministrů členy SNJ²³⁰.

Rakousko stejně jako Portugalsko a Česko-Slovensko vytvořilo model jediné vládnoucí strany. Rakouská *Vaterlandische front* byla ovšem více podobná české SNJ, než portugalské UN. Strana vznikla spojením křesťansko-sociální strany a Heimwehru, a ačkoliv šlo ve všech případech o shora stvořenou „nadstranickou stranu“, v případě Vlastenecké fronty a SNJ šlo hlavně o spojení konzervativních sil s radikální pravicí (resp. podle Kallise

---

²²⁴ Tamtéž, s. 161-162.

²²⁵ A. C. Pinto: c. d. 2003, s. 28.

²²⁶ Tamtéž, s. 28.

²²⁷ Pinto, Antonio C.: c. d. 1995, s. 171.

²²⁸ Tamtéž, s. 179.

²²⁹ Tamtéž, s. 179.

²³⁰ Gebart, Jan; Kuklík, Jan: c. d., s. 98.

méně radikálními fašisty), nicméně v českém případě se režim necítil radikální pravicí a „pivními fašisty“ ohrožen a šlo spíše o rozšíření mocenské elity o celé pravicové spektrum.

Stejně jako Salazarův režim, i rakouský stavovský stát disponoval polovojeuskou milicí, která mu umožnila se efektivně bránit proti pokusu o nacistický puč v červenci 1934, při kterém zahynul architekt režimu kancléř Dollfuss.²³¹ Rakouská milice Frontmilitz vznikla na podnět režimu v roce 1936 a jejím úkolem bylo nahradit rozpuštěný Heimwehr a další pravicové paralmilitární jednotky a roce 1937 následovalo založení speciální elitní jednotky Sturmkorps, uniformované s vlastním pokřikem, které měly tvořit alternativu německých SS.²³²

Stejně jako v Portugalsku bylo vytvořeno hnutí mládeže a různé další společenské organizace a režim dohlížel na to, aby měly strukturu podle vzoru konzervativního katolického systému.²³³ V českém prostředí režim nestihl zajít tak daleko, nicméně zde existovala mládežnická organizace režimní strany se znatelným pronikáním integrálně katolického vlivu.

Rakouský korporativismus, stejně jako portugalský, byl ve své podstatě protifašistický. Sice mu šlo o vyřazení parlamentu, politické opozice a odborů, vznik Vlastenecké fronty, která reflektovala spíše tradiční konzervativní diktaturu, která si osvojila z pragmatických důvodů vnější rysy fašismu – v rakouském případě k uklidnění fašistické Itálie a Heimwehru, od kterých vláda očekávala podporu.²³⁴ V případě Portugalska šlo o to vzít Národním syndikalistům „vítr z plachet“ a tak zabránit jejich růstu coby případné konkurenci a v Česko-Slovensku šlo pravděpodobně jednak o ustoupení nátlaku zvnějšku a jednak o případné zabránění vzniku a prosazení takového hnutí.

Ve všech třech případech došlo k přijetí určitých prvků fašistického politického stylu shora, i když v každém případě za trochu jiných podmínek a jiným způsobem. Zatímco v Česko-Slovensku došlo k „dobrovolné fašizaci shora“ za podmínek zvnějšku vyvolané krátkou dobu trvající autoritářské situace a budování autoritářského režimu vycházelo částečně z vnějšího tlaku a částečně domácích zdrojů konzervativních autoritářských kruhů při absenci fašistického hnutí, v Rakousku došlo v rámci autoritářské situace ke kooptaci radikálně pravicových sil a následně „preventivní fašizaci shora“, aby bylo zabráněno růstu

---

²³¹ Simon, Walter B.: c. d., s. 117-118.

²³² Payne, Stanley G.: c. d., s. 250-251.

²³³ Tamtéž, s. 251.

²³⁴ Lewis, Jill: c. d., s. 101.

fašistického hnutí v podobě NSDAP. V Portugalsku došlo po dlouhotrvající autoritářské situaci k ustavení autoritářského režimu, jehož konkurence v podobě fašistického hnutí Národních syndikalistů se objevila až v době konsolidování režimu a nemohla jeho podobu ovlivňovat zevnitř. Z mocenského střetnutí vyšel vítězně Salazarův režim, který následně, stejně jako v Rakousku, přistoupil k „preventivní fašizaci režimu shora“, aby tak omezil možnosti fašistického hnutí a přilákal na svou stranu jeho sympatizanty.

Závěr

Společným jmenovatelem meziválečného Československa, Rakouska a Portugalska bylo, že zde došlo ke zhroucení demokracie a nastolení autoritářské situace, která se časem proměnila v autoritářský režim, resp. v případě Česko-Slovenska bylo dobudování autoritářského režimu přerušeno zvenčí. Všechny tyto autoritářské režimy následně přebraly určité formy fašistického politického stylu.

Ačkoliv Rakousko i Československo disponovaly sociální strukturou vhodnou pro vybudování a udržení demokracie, jen ona k němu bohužel nestačila, neboť hospodářská krize, vnější tlak v podobě nástupu Německa zpět do velmocenské pozice a vnitřní politické faktory (nedůvěra mezi politickým táborem socialistů a křesťanských sociálů s velkoněmeckými nacionalisty v Rakousku a ne zcela demokracii oddané konzervativní elity v Československu) způsobily pád demokracie. Naproti tomu Portugalsko nemělo pro vybudování demokracie vhodnou společenskou strukturu a ostatně nikdy vlastně demokracii nevybudovalo, i když se tak navenek snažilo tvářit.

Zatímco v Portugalsku došlo k odstranění demokracie vojenským převratem a dlouhému období autoritářské situace, kdy se vojenské a politické elity nemohli shodnout na tom, jaký režim budovat, v Rakousku došlo ke zhroucení demokracie v důsledku vyřazení parlamentu jeho vlastní vinou a v Československu díky vnějšímu impulzu. Oba později jmenované případy autoritářské situace neměly zdaleka tak dlouhého trvání jako portugalský případ, neboť autoritářská situace byla v rukou politických elit starého režimu, které se v nově vzniklé situaci velmi rychle zorientovaly a začaly s budováním konzervativního autoritářského režimu.

Vliv fašistických hnutí se v jednotlivých případech také mírně lišil. Zatímco v Česko-Slovensku žádné fašistické hnutí, které by odpovídalo definici, neexistovalo, v Rakousku ohrožovalo elitu budující autoritářský režim a dokonce se neúspěšně pokusilo o převrat. V Portugalsku se takové hnutí objevilo a také se snažilo, jako v Rakousku, představovat konkurenci tamní mocenské elitě, nicméně do politické arény vstoupilo příliš pozdě a mocenská elita nastupujícího autoritářského režimu v čele se Salazarem se s ním poměrně bezproblémově vypořádala.

Všechny tři zmiňované konzervativní autoritářské režimy se spojily, i když každý z trochu jiného důvodu, s radikální pravicí a osvojili si řadu prvků fašistického politického

stylu. Zatímco druhorepublikový režim tak učinil za nepřítomnosti fašistického hnutí a snažil se tím zabránit vzniku a možného růstu takového hnutí, portugalský a rakouský režim se tak snažili vzít fašistickým hnutím „vítr z plachet“ a oslabit jejich podporu převzetím jejich vlastního politického stylu.

Seznam použité literatury a pramenů

Literatura

Bradley, John: Czechoslovakia: External Crisis and Internal Compromise. In: Berg-Schlosser, Dirk; Mitchell, Jeremy: *Conditions of Democracy in Europe, 1919-39*. London: Macmillan Press Ltd., 2000, s. 85-105.

Broklová, Eva: Agrární strana a demokracie. In: Broklová, Eva; Tomeš, Josef; Pehr, Michal: *Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky*. Praha: Masarykův ústav a archiv AV ČR, 2008, s. 16-129.

Broklová, Eva: *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1992.

Buben, Radek; Pullmann, Michal; Spurný, Matěj; Růžička, Jiří: Diktatura a autoritářské režimy. In: Storchová, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny: Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 281-307.

Dostál, Vladimír V.: *Agrární strana: její rozmach a zánik*. Brno: Atlantis, 1998.

Gajda, Rudolf: *Ideologie čsl. fašismu*. Praha: Tiskový odbor Ústředního svazu československého studentstva, 1931.

Gajda, Rudolf: *Stavovská demokracie národního státu: Úvahy o mravní a hmotné stavbě státu: Analýza zla: Rozkládání sobectví: Stavovský stát: Usměrnování sobectví: Potření krise: Praktický postup*. Praha: nákladem vlastním, 1934.

Galagher, Tom: Conservatism, dictatorship and fascism in Portugal, 1914-1945. In: Blinkhorn, Martin (ed): *Fascist and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth-century Europe*. London; Boston: Unwin Hyman, 1990, s. 157-175.

Gebart, Jan; Kuklík, Jan: *Druhá republika 1938-1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2004.

Gerlich, Peter; Campbell, David: Austria: From Compromise to Authoritarianism. In: Berg-Schlosser, Dirk; Mitchell, Jeremy: *Conditions of Democracy in Europe, 1919-39*. London: Macmillan Press Ltd., 2000, s. 40-58.

Griffin, Roger: *The Nature of Fascism*. London; New York: Routledge, 1993.

Jeřábek, Martin: *Konec demokracie v Rakousku, 1932-1938. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*. Praha: Dokořán, 2004.

Kárník, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl třetí: O přežití a o život (1936-1938)*. Praha: Libri, 2003.

Klíma, Jan: *Dějiny Portugalska*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

Lainová, Radka: Diktatura ministerského předsedy António Oliveira de Salazar a portugalský autoritativní režim. 1. část. *Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie*, ročník X (1999), č. 9-10, s. 208-214.

Lewis, Jill: Conservatives and fascists in Austria, 1918-34. In: Blinkhorn, Martin (ed): *Fascist and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth-century Europe*. London; Boston: Unwin Hyman, 1990, s. 98-117.

Linz, Juan J.: The Future of an Authoritarian Situation of the Institutionalization of an Authoritarian Regime: The Case of Brazil. In: Stepan, Alfred C. (ed.): *Authoritarian Brazil: origins, policies and future*. New Haven: Yale University Press, 1973, s. 233-254.

Mates, Pavel: *Mezi Mnichovem a Berlínem: státoprávní problémy druhé republiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1992.

Müller, Wolfgang C.; Phillip, Wilfried; Steininger, Barbara: Die Regierung. In: Tálos [et al.] (ed.): *Handbuch des politischen Systems Österreichs: Erste Republik 1918-1933*. Wien: Manz, 1995, s. 72-89.

Olivová, Věra: *Dějiny První republiky*. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 2012.

Payne, Stanley G.: *A History of Fascism, 1914-45*. Madison: University of Wisconsin Press, 1995.

Pelinka, Anton: Parlament. In: Tálos [et al.] (ed.): *Handbuch des politischen Systems Österreichs: Erste Republik 1918-1933*. Wien: Manz, 1995, s. 59-71.

Pinto, Antonio C.: Portugal: Crisis and Early Authoritarian Takeover. In: Berg-Schlosser, Dirk; Mitchell, Jeremy: *Conditions of Democracy in Europe, 1919-39*. London: Macmillan Press Ltd., 2000, s. 354-380.

Pinto, Antonio C.: *Salazar's Dictatorship and European Fascism. Problems of Interpretation*. New York: Colombia University Press, 1995.

Pinto, Antonio C.: Twentieth Century Portugal: An Introduction. In: Pinto, Antonio C. (ed): *Contemporary Portugal: politics, society and culture*. Boulder: Social Science Monographs, 2003, s. 1-54.

Prečan, Vilém: *V kradném čase: výběr ze studií, článků a úvah z let 1973-1993*. Brno: Doplněk, 1994.

Rataj, Jan: Návrat a nástup: Český systémový koncept krajně pravicového řádu za druhé republiky, *Politologická revue*, ročník XIII (2006), číslo 1, s. 54-80.

Rataj, Jan: *O autoritativní národní stát: ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1938*. Praha: Karolinum, 1997.

Rokoský, Jaroslav: *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, Vyšehrad, 2011.

Schelle, Karel: *Československé dějiny státu a práva v dokumentech. V. díl, Druhá Československá republika (1938-1939)*. Brno: Masarykova univerzita, 1993.

Simon, Walter B.: Democracy in the Shadow of Imposed Sovereignty: The First Republic of Austria. In: Linz, Juan J.; Stepan, A. (ed.): *The breakdown of democratic regimes: Europe*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1978, s. 81-121.

Stephens, John D.; Kümmel, Gerhard: Class Structure and Democratization. In: Berg-Schlosser, Dirk; Mitchell, Jeremy: *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-1939*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 39-63.

Tarchi, Marco: The Role of Fascist Movement. In: Berg-Schlosser, Dirk; Mitchell, Jeremy: *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-1939*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 101-130.

Thompson, Mark R.: Building Nations and Crafting Democracies – Competing Legitimacies in Interwar Eastern Europe. In: Berg-Schlosser, Dirk; Mitchell, Jeremy: *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-1939*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 20-38.

Uhlíř, Jan B.: Druhá republika. Stát, který nikdo nechtěl. *Historický obzor*, ročník XIV (2003), číslo 5/6, s. 123-135.

Dobová periodika

Lidový deník – roč. XXV – XXVI

Venkov – roč. XXXIII - XXXIV